

**Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Σχολή Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές»**

**Η ευρωπαϊκή πολιτική της Ελλάδας: Από την αίτηση
Σύνδεσης έως την Προσχώρηση στην ΕΟΚ (1959-
1979)**

Σουρλά Καλλιόπη

Επιβλέπων καθηγητής: Αντώνης Κλάψης

Κόρινθος, Οκτώβριος 2020

University of Peloponnese
Faculty of Social and Political Sciences
Department of Political Studies and International
Relations
Master Program in
« Governance and Public Policies »

The European policy of Greece. From the Association Agreement to the Accession Agreement (1959-1979)

Sourla Kalliopi

Supervisor: Antonis Klapsis

Corinth, October 2020

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Με την παρούσα δήλωση:

1. Δηλώνω ρητά και ανεπιφύλακτα ότι η διπλωματική εργασία που σας καταθέτω αποτελεί προϊόν δικής μου πνευματικής προσπάθειας, δεν παραβιάζει τα δικαιώματα τρίτων μερών και ακολουθεί τα διεθνώς αναγνωρισμένα πρότυπα επιστημονικής συγγραφής, τηρώντας πιστά την ακαδημαϊκή δεοντολογία.

2. Οι απόψεις που εκφράζονται αποτελούν αποκλειστικά ευθύνη του/ης συγγραφέα/ως και ο/η επιβλέπων/ουσα, οι εξεταστές, το Τμήμα και το Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου δεν υιοθετούν κατ' ανάγκη τις εκφραζόμενες απόψεις ούτε φέρουν οποιαδήποτε ευθύνη για τυχόν λάθη και παραλείψεις.

Ο/Η δηλών/ούσα

.....

(Υπογραφή)

Αφιερώνεται στην ανιψιά μου

Μαρία

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες σε όλους τους Καθηγητές του προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Διακυβέρνηση και Δημόσιες Πολιτικές» του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου που με την άριστη διδασκαλία τους συνέβαλαν στη μεταλαμπάδευση της γνώσης στον τομέα των σύγχρονων μορφών διακυβέρνησης και δημόσιων πολιτικών. Ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Επιβλέποντα Καθηγητή μου κ. Αντώνη Κλάψη, ο οποίος ανέλαβε την επίβλεψη της διπλωματικής μου εργασίας που με την εξαιρετική επιστημονική του καθοδήγηση συνέβαλε καθοριστικά στην επιτυχή ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

Η ευρωπαϊκή πολιτική της Ελλάδας: Από την Σύνδεση έως την Προσχώρηση στην ΕΟΚ (1959-1979)

Λέξεις κλειδιά: Ελλάδα, Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, ενταξιακές διαπραγματεύσεις, Συμφωνία Σύνδεσης 1961, Συμφωνία Προσχώρησης 1979, Κωνσταντίνος Καραμανλής, Ψυχρός Πόλεμος

Περίληψη

Θέμα της παρούσας εργασίας αποτελεί η παρουσίαση της συμμετοχής της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ) με έμφαση στην κατάθεση της αίτησης Σύνδεσης, τον Ιούνιο του 1959, την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης, τον Ιούλιο του 1961, και με καταληκτικό όριο την ένταξη της χώρας μας ως πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, μετά την υπογραφή της Συμφωνίας Προσχώρησης τον Μάιο του 1979.

Την επαύριον του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μεταξύ των δυτικοευρωπαϊκών κρατών έλαβαν χώρα διάφορες πρωτοβουλίες οικοδόμησης πολιτικής, οικονομικής και στρατιωτικής συνεργασίας, καθώς μετά την ανάδυση των ψυχροπολεμικών διαρρέσεων, τα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης αποτέλεσαν ξεχωριστό κομμάτι, ενταγμένο στον ανατολικό συνασπισμό υπό την ΕΣΣΔ. Αποκορύφωμα των ανωτέρω διεργασιών μεταξύ των δυτικοευρωπαϊκών κρατών αποτέλεσε η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), το 1951, και τη δημιουργία της ΕΟΚ, το 1957, με αποτέλεσμα τόσο την αναζήτηση νέων τομέων εμβάθυνσης της συνεργασίας, όσο και τη διεύρυνση του αρχικού πυρήνα των έξι κρατών με νέα μέλη.

Όσον αφορά την Ελλάδα, από τον 18^ο αι. ο προσανατολισμός της χώρας προς την Δύση αποτελούσε βασικό ιδεολογικό πρόταγμα τόσο της επίσημης εξωτερικής πολιτικής όσο και της ευρύτερης πλειοψηφίας των εγχώριων πολιτικών δυνάμεων και της κοινής γνώμης. Ήδη την επαύριον του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η Ελλάδα ενταγμένη στο δυτικό στρατόπεδο συμμετείχε ενεργά στους διάφορους ευρωπαϊκούς διακυβερνητικούς θεσμούς. Συνεπώς, η επιλογή της σύνδεσης με την ΕΟΚ και η τελική ένταξη, αποτέλεσε την «απτή μετουσίωση» του ανωτέρω διαχρονικού στόχου, επιλογή της οποίας τα θετικά αποτελέσματα είναι εμφανή έως και τις ημέρες μας.

The European policy of Greece. From the Association Agreement to the Accession Agreement (1959-1979)

Key words: Greece, European Economic Community, negotiations, Association Agreement 1961, Accession Agreement 1979, Konstantinos Karamanlis, Cold War

Abstract

The subject of this paper is the presentation of Greece's participation in the European Economic Community (EEC) with emphasis on the application for Association, in June 1959, the signing of the Association Agreement, in July 1961, and the signing of the Accession Agreement in the European Community, as a full member, in May 1979.

In the aftermath of World War II, various initiatives to build political, economic and military cooperation took place between the Western European states, given the fact that in the context of the Cold War divisions, the Eastern European states followed a different path. The culmination of the various processes between the Western European countries has led to the establishment of the European Coal and Steel Community (ECSC), in 1951, by six countries, through supranational cooperation in two specialized products. The unprecedented success led the Western European countries to more integrated forms of cooperation, with the establishment of the single common market and the creation of the European Economic Community in 1957. As a result, new areas of deepening the cooperation and the expansion of the original core of the six countries were arisen during the 1960s-1970s.

As for Greece, from the 18th century the orientation of the country towards the West was a basic ideological axe of both the official foreign policy sector as well as the vast majority of the domestic political forces and of the public opinion. On the eve of World War II, Greece as member of the Western coalition, actively participated in the various European intergovernmental institutions, with a view to ensuring its security, promoting political cooperation, but also its economic development. Within that context, the Association with the EEC and the final Accession of Greece as a full

member was the "tangible outcome" of the above long-term axe, a choice whose positive results are evident up to this day.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	5
Abstract	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η πορεία συμμετοχής της Ελλάδας στις διαδικασίες ευρωπαϊκής ενοποίησης κατά την πρώτη μεταπολεμική εποχή 1945-1967	9
1.1 Η περίοδος πριν την υποβολή της αίτησης Σύνδεσης της Ελλάδας στην ΕΟΚ	9
1.2 Η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ (1959-1962).....	12
1.3 Η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ κατά την πρώτη πενταετία.....	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Οι σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΟΚ κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας (1967–1974)	26
2.1. Ο φιλοδυτικός προσανατολισμός του καθεστώτος της Χούντας.....	26
2.2 Ο αντιευρωπαϊσμός του καθεστώτος της Χούντας και το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ.....	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ (1974-1979).....	35
3.1 Από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην επανενεργοποίηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΟΚ.....	35
3.2 Οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.....	38
Συμπεράσματα.....	54
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	57
Ελληνόγλωσση	57
Ξενόγλωσση	60

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η πορεία συμμετοχής της Ελλάδας στις διαδικασίες ευρωπαϊκής ενοποίησης κατά την πρώτη μεταπολεμική εποχή 1945-1967

1.1 Η περίοδος πριν την υποβολή της αίτησης Σύνδεσης της Ελλάδας στην ΕΟΚ

Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, τον Ιούλιο του 1923, αποτέλεσε τομή στον τομέα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, καθώς καθιέρωσε τις βασικές συνισταμένες της μέχρι και σήμερα, ενταγμένες στην φιλελεύθερη παράδοση των διεθνών σχέσεων, δηλαδή την προάσπιση της εδαφικής ακεραιότητας, την κατοχύρωση της εθνικής ανεξαρτησίας, την αταλάντευτη προσήλωση στους κανόνες της διεθνούς συνεργασίας και την ειρηνική επίλυση των διεθνών διαφορών.¹

Ήδη από την εποχή του Μεσοπολέμου, η Ελλάδα επιδίωξε την υλοποίηση των ανωτέρω στόχων μέσω της ένταξης της στην Κοινωνία των Εθνών, της υπογραφής διμερών συμφωνιών με το σύνολο σχεδόν των γειτονικών της κρατών, με αποκορύφωμα την αποκατάσταση των ελληνοτουρκικών σχέσεων, καθώς και της θετικής υποδοχής από την κυβέρνηση του Ελευθερίου Βενιζέλου, της πρώτης προσπάθειας ευρωπαϊκής συνεργασίας του ανεπιτυχούς Σχεδίου του Αριστίντ Μπριάντ, Γάλλου Υπουργού Εξωτερικών, το 1930, για τη συγκρότηση μιας ομοσπονδιακής ένωσης των ευρωπαϊκών κρατών.²

Η ανωτέρω φιλελεύθερη παράδοση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συνεχίστηκε και κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπου παρά την τριπλή κατοχή της ελληνικής επικράτειας από τις στρατιωτικές δυνάμεις του Άξονα, εντούτοις οι εξόριστες ελληνικές κυβερνήσεις συστρατεύθηκαν με τους Συμμάχους, ενώ η Ελλάδα αποτέλεσε ιδρυτικό μέλος του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (ΟΗΕ).³

¹ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Τόμ. Α΄, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2005, σσ. 185-187.

² Αντώνης Κλάψης, «Φιλελευθερισμός και ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τη Συνθήκη της Λωζάννης έως την ένταξη στην ΕΟΚ», στο: Αντ. Κλάψης (επιμ.) *Ειδικά Θέματα Διπλωματίας και Διεθνούς Οργάνωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα 2019, σσ. 467-472.

³ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 269-270 και 317-318.

Κατά την μεταπολεμική εποχή, οι παραπάνω δομικοί πυλώνες συμπλέχθηκαν με την ψυχροπολεμική πραγματικότητα, καθώς η Ελλάδα αποτέλεσε μέλος του δυτικού συνασπισμού, ενώ οι βόρειοι γείτονες της αποτέλεσαν μέλη του αντίπαλου ανατολικού, ενώ εξίσου αρνητικός παράγοντας αποτελούσε η επενέργεια ιστορικών και περιφερειακών αντιπαλοτήτων. Συνεπώς, το παραπάνω πλαίσιο άσκησε σημαντική επίδραση αναφορικά με την αναζήτηση των κατάλληλων τρόπων κάλυψης του κενού ασφάλειας της χώρας για την αντιμετώπιση του «από βορρά κινδύνου».⁴

Σημαντικοί πυλώνες της εξασφάλισης της πρόσδεσης της Ελλάδας με τον δυτικό συνασπισμό και της μερικής κάλυψης του κενού ασφαλείας της αποτέλεσαν, αρχικά η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν και η συμμετοχή στο Σχέδιο Μάρσαλ, το 1947, οι πόροι του οποίου συνέβαλαν στην απαρχή της οικονομικής ανασυγκρότησης, ιδίως μετά τον τερματισμό του Εμφυλίου Πολέμου το 1949.⁵

Οι ελληνικές κυβερνήσεις κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, επίσης, επεδίωξαν την οργανική ένταξη της χώρας στον δυτικό συνασπισμό, μέσω της συμμετοχής στις γενικότερες διεργασίες ευρωπαϊκής ενοποίησης.⁶ Η πρώτη διεθνής αποστολή επίσημων ελληνικών αντιπροσωπειών έλαβε χώρα στα Συνέδρια του Gstaad το 1947, της Χάγης και του Interlaken το 1948, τα οποία προώθησαν την ιδέα της ευρωπαϊκής ενοποίησης.⁷ Επίσης, η Ελλάδα συμμετείχε στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (ΟΕΟΣ) ως χώρα αποδέκτης του Σχεδίου Μάρσαλ, καθώς και στο Συμβούλιο της Ευρώπης, το 1949, αποβλέποντας στην

⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος (1952-1967)*, Πατάκης, Αθήνα 2009, σσ. 28-40.

⁵ Στέλιος Ζαχαρίου, «Η ελληνική εξωτερική πολιτική στον απόηχο του Σχεδίου Μάρσαλ: διδάγματα, προτεραιότητες και στόχοι», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 62-70.

⁶ Μαριέττα Μινώτου, «Η προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η επίσημη στάση της Ελλάδας (1946-1950)», *Διαχρονία*, τόμ. 3-4 (1998), σσ. 3-16, και Ιωάννης Stefanidis, «The Greek Pro-European Movement 1947-1967», *Hellenic Review of International Relations*, 5-6 (1985-1986), σσ. 243-270.

⁷ Γαρουφαλιά Κοτσιανού, *Πολιτικοί σχεδιασμοί και προσδοκώμενα αποτελέσματα από την Σύνδεση της Ελλάδος με την ΕΟΚ*, μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2018, σσ. 18-23.

περαιτέρω ενίσχυση της ευρωπαϊκής συνεργασίας.⁸ Τέλος, στο ίδιο πλαίσιο ιδιαίτερα σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε η ένταξη της Ελλάδας στο NATO το 1952.⁹

Όσον αφορά τις διάφορες διαδικασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης της συγκεκριμένης περιόδου σημαντικές πρωτοβουλίες αποτέλεσαν η εξαγγελία του Σχεδίου Σουμάν, το 1950, και η ίδρυση της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), το 1951-52, με τη συμμετοχή της Γαλλίας, της Δυτικής Γερμανίας, της Ιταλίας, του Βελγίου, της Ολλανδίας και του Λουξεμβούργου.¹⁰ Από την ελληνική πλευρά, αν και εκφράστηκαν θετικές γνώμες, εντούτοις οι διάφοροι ιθύνοντες δεν εκδήλωσαν κάποιο ενδιαφέρον για συμμετοχή στην νεοπαγή ΕΚΑΧ, λόγω της έλλειψης εγχώριας παραγωγής σε προϊόντα χάλυβα και άνθρακα.¹¹

Αντίθετα, «ενόχληση» εκ μέρους της ελληνικής πλευράς σημειώθηκε στις διαπραγματεύσεις του Σχεδίου Πλεβέν, το 1950, και της σύστασης της Ευρωπαϊκής Αμυντικής Κοινότητας (ΕΑΚ), το 1952.¹² Κύριο επιχείρημα των Ελλήνων ιθυνόντων αποτέλεσε η μη πρόσκληση για συμμετοχή και της χώρας μας εξαιτίας της πρόβλεψης για γεωγραφικό εντοπισμό του στον χώρο της Δυτικής Ευρώπης. Τέλος, η Ελλάδα τάχθηκε υπέρ του Σχεδίου Ήντεν, το 1952, για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Κοινότητας. (ΕΠΚ), μέσω της σύζευξης των χωρών της ΕΚΑΧ και της ΕΑΚ με τα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης.¹³

Κατά την αμέσως επόμενη χρονική περίοδο, σημαντική πρωτοβουλία αποτέλεσε η υπογραφή συμφωνίας για την εγκατάσταση αμερικανικών βάσεων στο ελληνικό έδαφος του 1953. Επίσης, σε περιφερειακό επίπεδο, η υπογραφή της τριμερούς Συνθήκης Φιλίας Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας το 1953, η οποία

⁸ Φωτεινή Τομαή-Κωνσταντοπούλου (επιμ), *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Τόμ. Α', Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 2003, σσ. 16-17, 106, 125.

⁹ Γιάννης Στεφανίδης, «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας (1949-1955). Σε αναζήτηση ασφάλειας», στο: *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Τόμ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2001, σσ. 237-247.

¹⁰ John Young, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου (1945-1991). Πολιτική Ιστορία*, Πατάκης, Αθήνα 2006, σσ. 95-98.

¹¹ Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 19-20 και 168.

¹² Young, *ό.π.*, σσ. 97-102.

¹³ Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 20-21 και 167-170.

το 1954 μετεξελίχθηκε σε αμυντική με την Συνθήκη του Μπλέντ.¹⁴ Ωστόσο, η εν λόγω τριμερής συνθήκη κατέστη ανενεργή από το 1955 και έπειτα μετά την επαναπροσέγγιση Τίτο και ΕΣΣΔ και την έναρξη ελληνοτουρκικών τριβών, λόγω της απόφασης διεθνοποίησης του Κυπριακού στον ΟΗΕ το 1954, που οδήγησε στην ψύχρανση των σχέσεων τόσο με την Τουρκία όσο και με την Μ. Βρετανία.¹⁵

Όσον αφορά τις διάφορες διαδικασίες της ευρωπαϊκής ενοποίησης, τέλος, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο δεν προχώρησαν ουσιαστικά εξαιτίας του ναυαγίου της σύστασης της ΕΑΚ, μετά την απόρριψή της από την Γαλλία. Ωστόσο, η Ελλάδα παρέμεινε σταθερά προσηλωμένη στην ιδέα της ευρωπαϊκής συνεργασίας του συνόλου των κρατών, ανεξαρτήτως γεωγραφικού εντοπισμού, μεγέθους και επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, όπως εκφράστηκε στο πλαίσιο των συζητήσεων μεταξύ των Έξι και των χωρών του ΟΕΟΣ με απώτερο στόχο τη σύσταση της «μεγάλης» ΕΖΕΣ.¹⁶

1.2 Η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ (1959-1962)

Οι κυβερνήσεις του Κωνσταντίνου Καραμανλή (1955-1963) συνέχισαν στον ίδιο δρόμο των βασικών συνισταμένων της εξωτερικής πολιτικής ως προς την κάλυψη του κενού ασφαλείας της χώρας, καθώς και της περαιτέρω πρόσδεσης με τον δυτικό συνασπισμό και ιδίως με τις ΗΠΑ. Ειδοποιός διαφορά όμως της εξωτερικής πολιτικής τους αποτέλεσε η υιοθέτηση μιας «ακτινωτής»¹⁷ ή αλλιώς «λειτουργικής», δηλαδή μιας πολυδιάστατης πολιτικής με την ανάληψη πρωτοβουλιών όχι μόνο στον τομέα της διπλωματίας, αλλά και σε πολιτικό, οικονομικό και στρατιωτικό πεδίο.¹⁸

Σημαντική διάσταση του «λειτουργισμού» των κυβερνήσεων Καραμανλή αποτέλεσε η εμβάθυνση των σχέσεων με τις κυριότερες δυτικοευρωπαϊκές χώρες και

¹⁴ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 88-95 και 96-114.

¹⁵ Γιάννης Στεφανίδης-Σωτήρης Ριζάς, «Το Κυπριακό ζήτημα. Ο αγώνας για την Ένωση, η ανεξαρτησία και η τουρκική εισβολή», στο: *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Τόμ. 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 97-110.

¹⁶ Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 22-23 και 249-250, 254.

¹⁷ Ειρήνη Χειλά, «Η ακτινωτή διπλωματία των κυβερνήσεων Καραμανλή: διαμόρφωση και αξιολόγηση», στο: *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι., ό.π.*, σσ. 511-525.

¹⁸ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, Τόμ. Β', Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2005, σσ. 43-62.

της απόσπασης της υποστήριξής τους στην Σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Στο πλαίσιο αυτό, έλαβαν χώρα διμερείς επαφές με την Δυτική Γερμανία, το 1958 και την Γαλλία, το 1960,¹⁹ αλλά και την Μ. Βρετανία, το 1961.²⁰

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, οι κυβερνήσεις Καραμανλή, στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής ακολούθησαν τους ήδη παγιωμένους βασικούς άξονες της μεταπολεμικής περιόδου. Ωστόσο, ο αταλάντευτα δυτικός προσανατολισμός της χώρας κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο γνώριζε ισχυρούς κλυδωνισμούς λόγω της ανάδυσης ενός έντονου αντιδυτικού και ουδετερόφιλου κλίματος στους κόλπους της ελληνικής κοινής γνώμης, εξαιτίας των περιπλοκών του Κυπριακού κατά την περίοδο 1955-1959, με αποκορύφωμα την άνοδο της αριστερής ΕΔΑ, στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης στις εκλογές του Μαΐου του 1958, παρά τη μεσολάβηση της υπογραφής των Συμφωνιών Ζυρίχης-Λονδίνου, τον Φεβρουαρίου του 1959, και την ίδρυση της ανεξάρτητης Κυπριακής Δημοκρατίας.²¹

Η σημαντικότερη ειδοποιός διαφορά, ωστόσο, των κυβερνήσεων Καραμανλή εντοπίζεται στην έμπρακτη μετουσίωση του φιλοευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας για πρώτη φορά στην νεότερη ιστορία με την αίτηση για Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ,²² καθώς η σύσταση μιας «Κοινής Αγοράς» μεταξύ των Έξι, με την υπογραφή της Συνθήκης της Ρώμης, το 1957, αποτέλεσε σημαντικό σταθμό στην πορεία της ευρωπαϊκής ενοποίησης.²³

Ως προς την ειδικότερη κατεύθυνση της Ελλάδας στις διαδικασίες ευρωπαϊκής ενοποίησης, κατά την χρονική περίοδο 1957-1958, εξετάστηκαν ως έτερες επιλογές, εκτός της ΕΟΚ, είτε η οικοδόμηση κάποιας μορφής συνεργασίας μεταξύ των Έξι και του ΟΕΟΣ, είτε η συμμετοχή στην ΕΖΕΣ. Ωστόσο, οι ανωτέρω επιλογές δεν τελεσφόρησαν, λόγω της επιμονής της Μ. Βρετανίας για την

¹⁹ Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Τόμ. 3, Αθήνα 1992-1997, σσ. 272-291 και Τόμ. 4, *ό.π.*, σσ. 339-342.

²⁰ Στο *ίδιο*, σσ. 510-521. και Μανώλης Κούμας, «Πτυχές της «καραμανλικής στρατηγικής» ως προς την Δύση: Η επίσκεψη στο Λονδίνο, Φεβρουάριος 1961», στο: *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, *ό.π.*, σσ. 103-115.

²¹ Χατζηβασιλείου, *Στα σύνορα των κόσμων...ό.π.*, σσ. 162-179.

²² Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ελληνικός Φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα 1932-1979*, Πατάκης, Αθήνα 2010, σσ. 365-367.

²³ Young, *ό.π.*, σσ. 102-105.

οικοδόμηση μίας ζώνης ελεύθερου εμπορίου και τελικά της συγκρότησης της «μικρής» ΕΖΕΣ, ως αντίπαλο δέος της ΕΟΚ, με την υπογραφή της Συνθήκης της Στοκχόλμης, τον Μάιο του 1960, με τη συμμετοχή της Μ. Βρετανίας, της Αυστρίας, της Ελβετίας, της Δανίας, της Νορβηγίας, της Σουηδίας και της Πορτογαλίας. Στο ίδιο πλαίσιο, η ελληνική πλευρά έκρινε, ορθώς, ότι η ΕΖΕΣ δεν προσέφερε ιδιαίτερα πλεονεκτήματα, καθώς θα υπέβαλε την ασθενή εγχώρια βιομηχανία σε ισχυρές πιέσεις, χωρίς να αποφέρει οποιοδήποτε όφελος για τον πιο ανεπτυγμένο αγροτικό τομέα ή να προβλέπει τη παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας για την υλοποίηση παραγωγικών επενδύσεων και την αναδιοργάνωση της οικονομίας²⁴

Συνεπώς, η ελληνική πλευρά προσανατολίστηκε εκ των πραγμάτων προς την ΕΟΚ. Πρωταρχικά, οι λόγοι της συγκεκριμένης στρατηγικής επιλογής ήταν πολιτικοί και ιδίως ο συνυπολογισμός των ιδιαίτερα δυσμενών συνεπειών από μία ενδεχόμενη αποκοπή της Ελλάδας από τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης. Ειδικότερα, υπήρχε η βάσιμη προσδοκία ότι μέσω της Σύνδεσης με την ΕΟΚ θα εμπεδωνόταν η εγχώρια πολιτική και κοινωνικοοικονομική σταθερότητα, μία σχεδόν δεκαετία μετά τον τερματισμό του εμφυλίου πολέμου, μέσω της οργανικής σύνδεσης με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και τις κοινές αξίες του δυτικού συνασπισμού, της φιλελεύθερης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς.²⁵

Επιπρόσθετα, η επιλογή της Σύνδεσης με την ΕΟΚ αναμενόταν να έχει θετική επίδραση και στην περαιτέρω κατοχύρωση της ασφάλειας της χώρας στο πλαίσιο της ενίσχυσης της σταθερότητας της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ μέσω της άμβλυνσης των ανωτέρω ισχυρών αντιδυτικών και ουδετερόφιλων αισθημάτων της ελληνικής κοινής γνώμης και της αντιμετώπισης της εγχώριας οικονομικής και κοινωνικής καχεξίας σε σχέση με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και συνεπώς της

²⁴ Μινώτου, *ό.π.*, σσ. 132-136.

²⁵ Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Οι ΗΠΑ και η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, 1958-1961», στο: Κων. Ε. Μπότσιου και Γ. Σακκάς (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-1962*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 109-124.

οριστικής απάντησης του ερωτήματος «Πού ανήκει η Ελλάδα; Στην Ανατολή ή στην Δύση», με το «Ανήκομεν εις την Δύση».²⁶

Εξίσου σημαντικοί ήταν και οι οικονομικοί λόγοι, καθώς η ΕΟΚ συνδύαζε τα πλεονεκτήματα της σύστασης μιας κοινής αγοράς σ' ένα ευρύτερο φάσμα οικονομικών τομέων, με ιδιαίτερη έμφαση στη γεωργία, ιδίως μετά και τη θεσμοθέτηση της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ), το 1962. Επίσης, έτερο πλεονέκτημα αποτελούσε η πρόβλεψη για παροχή χρηματοδοτικής βοήθειας για την υλοποίηση παραγωγικών επενδύσεων αλλά και τον γενικότερο εκσυγχρονισμό των κοινωνικοοικονομικών δομών της χώρας.²⁷

Η ανωτέρω στρατηγική επιλογή για Σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ ήταν σε πλήρη ευθυγράμμιση με τη γενικότερη πολιτική των κυβερνήσεων Καραμανλή, όπως αποτυπώθηκε στη κατάρτιση του πενταετούς οικονομικού προγράμματος της κυβέρνησης Καραμανλή, προσωρινού το 1959 και οριστικού κατά την περίοδο 1960-1964 με κύριους άξονες την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, το οποίο παρά τη μετάβαση στη φάση της ανάπτυξης από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 συνέχιζε να είναι ιδιαίτερος χαμηλό σε σύγκριση με εκείνο των χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Βασικές πτυχές του ανωτέρω οικονομικού προγράμματος αφορούσαν την προώθηση της εκβιομηχάνισης μέσω της προσέλκυσης εγχώριων και ξένων ιδιωτικών επενδύσεων, του εκσυγχρονισμού του αγροτικού τομέα, της ανάπτυξης του τριτογενούς τομέα και ιδίως του τουρισμού, της αντιμετώπισης των σημαντικών διαρθρωτικών προβλημάτων, όπως η χαμηλή παραγωγικότητα και ανταγωνιστικότητα, το μεγάλο έλλειμμα εξωτερικού ισοζυγίου, καθώς και η ανεργία, η υποαπασχόληση και η εξωτερική μετανάστευση.²⁸

Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο στον οικονομικό τομέα για την επιλογή της ΕΟΚ διαδραμάτιζε και η συνεχώς μειούμενη αμερικανική οικονομική βοήθεια προς την Ελλάδα, που παρεχόταν από την εποχή του Σχεδίου Μάρσαλ και η οποία διεκόπη

²⁶ Παναγιώτης Ιωακειμίδης, «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: η εξωτερική πτυχή», στο: *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι., ό.π.*, σσ. 154-162.

²⁷ Κοτσιανού, *ό.π.*, σσ. 54-62.

²⁸ Πάνος Καζάκος, *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στην μεταπολεμική Ελλάδα (1944-2010)*, Πατάκης, Αθήνα 2001, σσ. 232-236.

οριστικά το 1962, σε συνδυασμό με τη σταδιακή ψύχρανση των εκατέρωθεν σχέσεων εξαιτίας της ανόδου του αντιδυτικού και ουδετερόφιλου κλίματος. Το γεγονός αυτό δημιουργούσε ευνοϊκές συνθήκες για μία σταδιακή εξισορρόπηση της υπέρμετρης αμερικανικής επιρροής στα εσωτερικά πράγματα της Ελλάδας εντός όμως του ευρύτερου πλαισίου του δυτικού συνασπισμού, εξέλιξη που συνέπεσε και με μία γενικότερη τάση απεξάρτησης των χωρών της Δυτικής Ευρώπης την επαύριον των κρίσεων του Σουέζ και της Ουγγαρίας του 1956 μέσω της σταδιακής οικοδόμησης του γαλλογερμανικού άξονα. Συνεπώς, η ΕΟΚ προσέφερε στην Ελλάδα ένα θετικό υπόδειγμα εκσυγχρονισμού του κράτους και των γενικότερων κοινωνικοοικονομικών δομών της, χωρίς μεν την άμεση εισροή κονδυλίων όπως συνέβαινε με την αμερικανική οικονομική βοήθεια, αλλά μέσω της μακροπρόθεσμης δέσμευσης για την υλοποίηση επενδύσεων και μεταρρυθμίσεων, ώστε να επιτευχθεί σταδιακά η οικονομική και κοινωνική σύγκλιση της χώρας με εκείνες της Δυτικής Ευρώπης.²⁹

Στο ίδιο πλαίσιο, η επιλογή της Σύνδεσης με την ΕΟΚ αφενός ενίσχυε τους ήδη ισχυρούς παγιωμένους οικονομικούς δεσμούς, καθώς ο μεγαλύτερος όγκος του εισαγωγικού και εξωτερικού εμπορίου της Ελλάδας διενεργούνταν με τους Έξι. Αφετέρου, συνέβαλε στη μείωση της εξάρτησης από τις χώρες του ανατολικού συνασπισμού για την απορρόφηση των ελληνικών αγροτικών προϊόντων.³⁰

Η επιλογή της ΕΟΚ, τέλος, συντελούσε σημαντικά στην αναβάθμιση της διεθνούς θέσης της χώρας μέσω της πρόθεσης της ισότιμης συμμετοχής της στα ενωσιακά κέντρα λήψης των αποφάσεων σε μία εποχή σχεδόν παντελούς κυριαρχίας της αρχής της ομοφωνίας, ήδη από τα πρώτα χρόνια της Σύνδεσης και στις συζητήσεις για το Σχέδιο Φουσέ, το 1961, για την οικοδόμηση πολιτικής συνεργασίας μεταξύ των Έξι.³¹

Υπό το ανωτέρω πλαίσιο, ο Καραμανλής έχοντας επίγνωση των διαρθρωτικών αδυναμιών της χώρας, αλλά και προκειμένου να αποφευχθεί ένα εσωτερικό «σοκ» από την οικονομική αλληλεπίδραση με τα πιο ανεπτυγμένα Έξι

²⁹ Μπότσιου, *ό.π.*, σσ. 115-118.

³⁰ Σωτήρης Βαλντέν, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες 1950-1967. Οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Τόμ. Α, Οδυσσεάς, Αθήνα 1991, σσ. 311-331.

³¹ Τομάη-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 27 και 407-411.

κράτη, αναζήτησε ως ένα πρώτο στάδιο τη Σύνδεση και όχι την πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Ειδικότερα, στις 8 Ιουνίου 1959, έλαβε χώρα η υποβολή της αίτησης Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, ως πρώτου συνδεδεμένου μέλους, η οποία έγινε καταρχήν αποδεκτή από το Συμβούλιο Υπουργών της Κοινότητας, στις 27 Ιουλίου του ίδιου έτους, ενώ μέσα σ' ένα χρονικό διάστημα περίπου 45 ημερών, στις 10 Σεπτεμβρίου, αποφασίστηκε η έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.³²

Από την άλλη πλευρά, η θετική αποδοχή της ελληνικής αίτησης για Σύνδεση με την ΕΟΚ εκ μέρους των Έξι θα πρέπει να ερμηνευθεί από την ανάγκη ανασκευής των κατηγοριών που διατυπώνονταν τόσο από τις ΗΠΑ όσο και από την ΕΣΣΔ περί «κλειστού κλαμπ» των βόρειων και δυτικών ευρωπαϊκών χωρών. Συνεπώς, με την επιλογή της Σύνδεσης της Ελλάδας, η ΕΟΚ απεδείκνυε το έμπρακτο ενδιαφέρον της, ιδίως της Γαλλίας και της Γερμανίας για συνεργασία του συνόλου της ευρωπαϊκής ηπείρου και άρα και του Νότου, καθώς και για διεύρυνση της κοινής αγοράς προς τον χώρο της Μεσογείου, ώστε να φανεί η «ανωτερότητα» και η ελκυστικότητα της ΕΟΚ έναντι της βρετανικής έμπνευσης ΕΖΕΣ.³³

Επιπρόσθετα, σημαντικό ρόλο για τη θετική αποδοχή της Ελλάδας στην ΕΟΚ διαδραμάτισε και η ανάγκη αποφυγής του ενδεχομένου η Ελλάδα να βυθιστεί στην πολιτική και κοινωνικοοικονομική υπανάπτυξη και κατ' επέκταση να οικοδομήσει υπέρμετρη οικονομική εξάρτηση με τις ανατολικές χώρες με δυσμενείς επιπτώσεις για τη σταθερότητα της νοτιοανατολικής πτέρυγας του δυτικού συνασπισμού. Στο ίδιο πλαίσιο, θα πρέπει να επισημανθεί και ο καίριος αμερικανικός ρόλος στη θετική υποδοχή της ελληνικής αίτησης για ένταξη στην ΕΟΚ με βασικά κριτήρια το να αναλάβουν οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες την προώθηση, αλλά και την εποπτεία της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης και της διατήρησης του δυτικού χαρακτήρα της Ελλάδας σε μία εποχή, όπως ήδη αναφέρθηκε, έντονης κοινωνικοοικονομικής καχεξίας και διάχυτου εγχώριου αντιδυτικού και ουδετερόφιλου κλίματος.³⁴

Παρά την ύπαρξη, ωστόσο, των ανωτέρω θετικών προϋποθέσεων, εντούτοις ο δρόμος για τη Σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ δεν ήταν εύκολος λόγω διαφορών

³² Χριστοδουλίδης, *ό.π.*, σσ. 120-124.

³³ Μινώτου, *ό.π.*, σσ. 142-143.

³⁴ Μπότσιου, *ό.π.*, σσ. 118-122.

προβλημάτων. Στο εσωτερικό της Κοινότητας, εξαιτίας αφενός της ρευστότητας του ενωσιακού οικοδομήματος κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1960 με βάση τις προτάσεις του Σχεδίου Φουσέ του 1961. Αφετέρου των ειδικότερων συμφερόντων των Έξι, τόσο των χωρών με ανεπτυγμένο αγροτικό τομέα και ομοειδή γεωργικά προϊόντα, όπως η Γαλλία και η Ιταλία, οι οποίες «έβλεπαν» ανταγωνιστικά την εισδοχή της γεωργικής Ελλάδας στην κοινή αγορά, όσο και της Ολλανδίας που ήταν αντίθετη στο αίτημα για ευνοϊκή μεταχείριση της ελληνικής βιομηχανίας και για τη χρηματοδότηση αναπτυξιακών έργων με κοινοτικούς πόρους, καθώς και της Ιταλίας ως προς την απορρόφηση του υποαπασχολούμενου εργατικού δυναμικού με επίδικο τη ραγδαίως αναπτυσσόμενη δυτικογερμανική οικονομία. Τελικά, παρά τις έντονες εκατέρωθεν αντιπαραθέσεις, οι ελληνικοί όροι ικανοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό.³⁵

Από την άλλη πλευρά, και σε εγχώριο επίπεδο, παρόλη την μεγάλη αποδοχή του φιλοευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας εντός των κόλπων τόσο της ελληνικής κοινωνίας όσο και των κυρίαρχων αστικών πολιτικών δυνάμεων, εντούτοις διάχυτη ήταν η πεποίθηση ότι η Ελλάδα δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τους Έξι, σε μία λογική ηττοπάθειας και «Ψωροκόσταινας».³⁶

Σε αμφότερες τις παραπάνω περιπτώσεις για την υπέρβαση των ασυμφωνιών, καταλυτικός αναδείχθηκε ο ρόλος του ίδιου του Καραμανλή, ο οποίος ανέλαβε σημαντικές πρωτοβουλίες προκειμένου να εξασφαλίσει την επιτυχή κατάληξη των διαπραγματεύσεων, μέσω συνεχών διαβουλεύσεων του με τους Έξι ομολόγους του, επιδιώκοντας την εξεύρεση συμβιβαστικών λύσεων στο ανώτατο πολιτικό επίπεδο.³⁷

Εξίσου σημαντικός για την ευόδωση των προσπαθειών προσαρμογής της Ελλάδας με τις απαιτήσεις της ΕΟΚ αναδείχθηκε και ο ρόλος του επιτελείου του Καραμανλή. Ανάμεσα τους, ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, ως Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, ο Ευάγγελος Αβέρωφ, ως Υπουργός Εξωτερικών, ο Παναγής Παπαληγούρας και ο Αριστείδης Πρωτοπαπαδάκης, ως Υπουργοί Συντονισμού, ο

³⁵ Μινώτου, *ό.π.*, σσ. 142-145, και Ιωάννης Ζελέπος, «Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Ελλάδας και η μεταναστευτική πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή στην οκταετία 1955-1963», στο: *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, *ό.π.*, σσ. 113-123.

³⁶ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 366-367.

³⁷ Μινώτου, *ό.π.*, σσ. 130-132.

Ξενοφών Ζολώτας, ως διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδας, ο Δημήτρης Γαλάνης, ως υποδιοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος, ο Γιάγκος Πεσμαζόγλου, ως οικονομικός σύμβουλος της Τράπεζας της Ελλάδος και επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας, και ο Θ. Χρηστίδης, ως επικεφαλής της πρεσβείας του ΟΕΟΣ.³⁸

Όσον αφορά το σκέλος των διαπραγματεύσεων, μετά την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, σύντομα αναδύθηκαν, ήδη από την προκαταρκτική φάση τους μεταξύ Σεπτεμβρίου-Νοεμβρίου 1959, δυσχέρειες εξαιτίας της άρνησης των εκπροσώπων της ΕΟΚ για την αποδοχή της πλήρους εξομοίωσης των ελληνικών γεωργικών προϊόντων προς τα αντίστοιχα κοινοτικά. Κύριο επιχείρημα αποτέλεσε η τότε διαμορφούμενη ΚΑΠ, προς την οποία θα εναρμονιζόταν η αντίστοιχη πολιτική της Ελλάδας εκ των υστέρων και μόνο τότε θα επωφελούνταν από τα κοινά ευεργετικά μέτρα, ενώ διαφωνία υπήρξε και σχετικά με το ύψος των δασμολογικών μέτρων για τα ελληνικά βιομηχανικά προϊόντα.³⁹

Η ανωτέρω ασυμφωνία προκάλεσε τη παρέμβαση του Καραμανλή προς το Συμβούλιο Υπουργών των Έξι, τον Μάιο του 1960, με κύριο επιχείρημα του την μεγαλύτερη ελκυστικότητα αντίστοιχων προτάσεων των χωρών του ανατολικού συνασπισμού ως προς την απορρόφηση των ελληνικών αγροτικών προϊόντων, και κατά συνέπεια την πιθανή πρόκληση κοινωνικών αντιδράσεων, με ευεργετική επίδραση στο ξεμπλοκάρισμα των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.⁴⁰

Στις αρχές του 1961, νέα προσκόμματα ανέκυψαν στην πορεία των διαπραγματεύσεων επ' αφορμή της στάσης ιδίως της Ιταλίας, αλλά και της Ολλανδίας αναφορικά με το καθεστώς των ελληνικών αγροτικών προϊόντων, αλλά και του καθορισμού των δασμολογικών ποσοστάσεων για τις ελληνικές βιομηχανίες και του ύψους του χρηματοδοτικού πρωτοκόλλου.⁴¹

Εκ νέου καταλυτική υπήρξε η παρέμβαση του Καραμανλή, τον Νοέμβριο του 1960, προς τους Έξι εταίρους του, αναφέροντας ότι «*Θλίβομαι διαπιστών ότι επί των*

³⁸ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 367-369.

³⁹ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 126-127.

⁴⁰ Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 309-313.

⁴¹ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 127-129.

*απομενόντων επίμαχων σημείων, λύσεις συμβιβαστικά, επιτευχθείσαι κατόπιν μακρών και επιμόνων προσπαθειών, τίθενται εκ νέου υπό συζήτησιν, και συμφωνία διαγραφόμεναι ως δυνατά την μίαν ημέραν, ανατρέπονται την επομένην, προβαλλομένων νέων όρων και αναφουομένων νέων δυσχερειών».*⁴²

Η ελληνική στάση τελικά απέδωσε καρπούς σε συνδυασμό με την ενεργό συμπαράσταση του Αντενάουερ, ο οποίος με τις δραστικές παρεμβάσεις του συνέβαλε στην απεμπλοκή των διαπραγματεύσεων. Αντίστοιχα σημαντική ήταν και η συμβολή του Γάλλου Προέδρου ντε Γκώλ, ο οποίος παρείχε αμέριστη υποστήριξη, ιδιαίτερα κατά την ύστερη φάση των διαπραγματεύσεων, με αποτέλεσμα ο ίδιος ο Καραμανλής να δηλώσει ότι «*Ημπορώ να πω ότι χωρίς την παρέμβαση του Ντε Γκώλ, κατά την τελευταία στιγμή, η προσπάθεια της συνδέσεως θα είχε ναυαγήσει*».⁴³

Η επίλυση του μεγαλύτερου μέρους των εκατέρωθεν διαφορών κατέστη δυνατή σε δύο συναντήσεις των αντιπροσωπειών διαδοχικά στην Αθήνα και στις Βρυξέλλες. Στις 30 Μαρτίου 1961, εξαγγέλθηκε με κοινό ανακοινωθέν, η επίτευξη συμφωνίας για τη Σύνδεση της Ελλάδος με την ΕΟΚ, η πρώτη του είδους, γεγονός που αφενός προσέφερε το πλεονέκτημα της μη ύπαρξης κάποιου δεσμευτικού προηγούμενου πλαισίου και αφετέρου άνοιγε το δρόμο για ανάλογες συμφωνίες με άλλες ενδιαφερόμενες χώρες τα επόμενα χρόνια (Τουρκία, Μάλτα, Κύπρος), υπό τη μορφή της τελωνειακής ένωσης με τελική κατάληξη την ένταξη της ως πλήρες μέλος.

Τα σημαντικότερα σημεία της εν λόγω συμφωνίας, η οποία αποτελούνταν από 77 άρθρα και 20 πρωτόκολλα και θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ευνοϊκή για την Ελλάδα, αφορούσαν την ειδική πρόβλεψη μεταβατικής περιόδου συνολικής διάρκειας είκοσι δύο χρόνων για την Ελλάδα στο διάστημα της οποίας προβλεπόταν η κατάργηση των δασμών και όλων των περιοριστικών μέτρων απέναντι στα βιομηχανικά προϊόντα των Έξι, ενώ η χώρα αναλάμβανε τη σταδιακή υιοθέτηση του κοινού εξωτερικού δασμολογίου της ΕΟΚ. Αντίστοιχα, οι Έξι θα καταργούσαν τα όποια περιοριστικά μέτρα εις βάρος των ελληνικών προϊόντων σε διάστημα μέχρι δώδεκα ετών. Επίσης, η Συμφωνία κάλυπτε όλα τα προϊόντα εκτός από εκείνα που υπάγονταν στην ΕΚΑΧ, ενώ προβλεπόταν μελλοντική διαπραγμάτευση για τη

⁴² Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 451-455.

⁴³ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 123.

συμμετοχή της Ελλάδας στη διαμορφούμενη ΚΑΠ, ενώ προβλεπόταν η αυτόματη κατάργηση των δασμών στα ελληνικά αγροτικά προϊόντα.⁴⁴

Επιπρόσθετα, αποφασίστηκε η χορήγηση προς την Ελλάδα υπό την μορφή δανείου από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων (ΕΤΕΠ) χρηματοδότησης ύψους 125 εκατ. δολαρίων για περίοδο 5 ετών, με σκοπό την υλοποίηση των αναγκαίων προσαρμογών της ελληνικής οικονομίας. Τέλος, υποσχέσεις δόθηκαν και για την πραγματοποίηση παραγωγικών επενδύσεων στο πλαίσιο του εξαγγελθέντος ελληνικού πενταετούς οικονομικού προγράμματος, με αποκορύφωμα την επένδυση σε ελληνικούς βωξίτες της γαλλικής εταιρείας Pechiney, το 1960, η οποία όμως αντιμετώπισε σωρεία επικρίσεων στο εσωτερικό πεδίο, λόγω της «απειλής» που αντιπροσώπευε για τα μερίδια αγοράς των εγχώριων εταιρειών.⁴⁵

Η Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ υπογράφηκε στην Αθήνα, στις 9 Ιουλίου 1961, ενώ επικυρώθηκε από την ελληνική Βουλή, στις 28 Φεβρουαρίου 1962 και τέθηκε σε ισχύ στις 2 Νοεμβρίου του ίδιου έτους.⁴⁶ Ειδικότερα, ο Καραμανλής την ημέρα υπογραφής της Συμφωνίας ανέφερε ότι *«εις την συνείδησιν των Ελλήνων η Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότης δεν συνιστά απλώς μίαν οικονομικήν κοινοπραξίαν αλλά αποτελεί οντότητα με ευρύτεραν πολιτικήν αποστολήν και σημασίαν. Εάν πρώτοι επεδιώξαμεν την μετά της Κοινότητος σύνδεσιν μας, επράξαμεν τούτο εμπνεόμενοι από την πίστην ότι η οικονομική ενοποίησης της Ευρώπης θα οδηγήση εις την ουσιαστικήν ευρωπαϊκήν ενότητα και δι' αυτής εις την ενίσχυσιν της δημοκρατίας και της ειρήνης εις ολόκληρον τον κόσμον»*.⁴⁷

Στο ίδιο μήκος κύματος, ο Παπαληγούρας, ως Υπουργός Συντονισμού, στην ομιλία του στην Βουλή, τον Φεβρουάριο του 1962, ανέφερε ότι *«η Σύνδεσις καθιστά δυνατήν την δημιουργίαν μεγάλων και εκσυγχρονισμένων παραγωγικών μονάδων, διανοίγει εξαγωγικάς ευκαιρίας υπέρ των κλασικών αγροτικών εξαγωγικών προϊόντων μας, τα οποία μέχρι τούδε δεν εξήγοντο. Θα παράσχη εφαρμοζομένη, ευκαιρία απασχολήσεως του εργατικού μας δυναμικού και θα στερεώση την βάσιμον ελπίδαν ότι*

⁴⁴ Κοτσιανού, *ό.π.*, σσ. 54-62.

⁴⁵ Μπότσιου, *ό.π.*, σσ. 121-122.

⁴⁶ Μινώτου, *ό.π.*, σ. 141.

⁴⁷ Καραμανλής, Τόμ 5, *ό.π.*, σσ. 104-117.

σιγά-σιγά αναπροσαρμοζομένης της όλης μας οικονομίας και αναπτυσσομένης συμφώνως προς τα ευρωπαϊκά μέτρα, οι έλληνες εργαζόμενοι θα απολαύσουν εκείνων των αγαθών που απολαμβάνουν οι ευρωπαίοι συνάδελφων των. Διευρύνει γενικότερον η προοπτική της συνδέσεως τους οικονομικούς μας στόχους και ανάγει εις μέτρα ευρωπαϊκά σειράν μεγεθών της ελληνικής οικονομίας». Ωστόσο, ο Παπαληγούρας προειδοποιούσε ότι η επιτυχία ή μη της συνολικής προσπάθειας προϋπέθετε ένα πολυπαραγοντικό πλέγμα που συνίστατο στην ανάγκη αλλαγής νοοτροπίας, αναδιοργάνωσης της κρατικής μηχανής και αντιμετώπισης των διαρθρωτικών αδυναμιών της οικονομίας, τονίζοντας ότι η Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ δεν ήταν το τέρμα αλλά η αρχή της πορείας της χώρας προς την ενωμένη Ευρώπη.⁴⁸

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η στάση τόσο των υπολοίπων αστικών κομμάτων, αλλά και της Αριστεράς απέναντι στην Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Εισαγωγικά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι ανωτέρω πολιτικές δυνάμεις δεν αμφισβητούσαν την επιλογή της ΕΟΚ λόγω του δομικού χαρακτήρα του φιλοευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας και της πολιτικής συναίνεσης ως προς την φιλελεύθερη αντιπροσωπευτική δημοκρατία και το μοντέλο μικτής οικονομίας.⁴⁹

Ωστόσο, οι ειδικότερες συζητήσεις στην ελληνική Βουλή της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, κατά το διάστημα Ιανουαρίου Φεβρουαρίου 1962, θα πρέπει να επισημανθεί ότι έλαβαν χώρα υπό το τεταμένο κλίμα που είχε δημιουργηθεί την επαύριον των εκλογών του Οκτωβρίου του 1961 με την ευθεία αμφισβήτηση του εκλογικού αποτελέσματος και της κήρυξης του «Ανένδοτου Αγώνα» από την νέα αξιωματική αντιπολίτευση της Ένωσης Κέντρου υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, θέτοντας στο επίκεντρο ζητήματα γενικότερου εκδημοκρατισμού. Μάλιστα, λίγες ημέρες πριν από την έναρξη της συζήτησης για την κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ, είχε συζητηθεί και απορριφθεί

⁴⁸Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, *Παναγής Παπαληγούρας. Η κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδος με την ΕΟΚ (1962)*, στο: Κων. Ε. Μπότσιου (επιμ.), *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου Ι*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2010.

⁴⁹ Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 239-242.

κοινή πρόταση δυσπιστίας που είχαν καταθέσει από κοινού η ΕΚ με την ΕΔΑ, με αφορμή τις καταγγελίες «βίας και νοθείας» στις εκλογές του 1961.⁵⁰

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, η ΕΚ τάχθηκε επί της αρχής υπέρ της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ. Ωστόσο, η κριτική των εκπροσώπων της ΕΚ επικεντρώθηκε στην μη λεπτομερή ενημέρωσή τους, αλλά και του ελληνικού λαού, για τις διαπραγματεύσεις από την πλευρά της κυβέρνησης Καραμανλή, για την κατά τη γνώμη τους ανεπαρκή προετοιμασία ως προς την προστασία των εγχώριων αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων, καθώς και την μη εξασφάλιση ικανού χρονικού διαστήματος προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας. Ιδιαίτερη περίπτωση, αποτέλεσε ο Σπυρίδων Μαρκεζίνης, αρχηγός του Κόμματος Προοδευτικών, ο οποίος υποστήριξε την ανάγκη άμεσης ένταξης της χώρας στην ΕΟΚ, καταλογίζοντας στην κυβέρνηση Καραμανλή «ατολμία». Ωστόσο, το σύνολο των ανωτέρω αντιπολιτευόμενων κομμάτων υπερψήφισαν τη Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ.⁵¹

Σαφή αρνητική στάση τήρησε η ΕΔΑ, καταψηφίζοντας τη Συμφωνία Σύνδεσης με την ΕΟΚ. Ειδικότερα, τόσο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος της, Ηλίας Ηλιού, αλλά και ο Νίκος Κιτσίκης, αμφότεροι οι οποίοι δημοσίευσαν ειδικές μελέτες το 1962 με τίτλους «Η αλήθεια για την Κοινή Αγορά» και «Η θανάσιμη περίπτωση της Κοινής Αγοράς» αντίστοιχα, όσο και το σύνολο των αγορητών της ΕΔΑ, τόνισαν τις δυσμενείς επιπτώσεις τόσο για την εγχώρια οικονομία και τα λαϊκά στρώματα και τους αγρότες όσο και για τη μείωση της εθνικής κυριαρχίας της χώρας.⁵²

Πέρα από τη στάση των πολιτικών κομμάτων, ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τέλος, παρουσιάζει και η στάση διαφόρων επιστημονικών και παραγωγικών φορέων απέναντι στη Συμφωνία Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ. Ειδικότερα, έντονη κριτική εκφράστηκε τόσο από το Κέντρο Οικονομικών Ερευνών, επίσημου συμβουλευτικού οργάνου της κυβέρνησης, υπό τη διεύθυνση του Ανδρέα Παπανδρέου όσο και από την ομάδα του Άγγελου Αγγελόπουλου από το βήμα του

⁵⁰ Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απέναντι στον “ανένδοτο αγώνα”», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Ε. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Τόμ. Α, Αθήνα. 2008, σσ. 137-156.

⁵¹ Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 231-242.

⁵² Μπότσιου, *Παναγής Παπαληγούρας...ό.π.*, σσ. 438-440.

περιοδικού Νέα Οικονομία. Αμφότεροι εξέφραζαν ισχυρές αμφιβολίες ότι η Σύνδεση με την ΕΟΚ θα βοηθούσε στην προαγωγή της εγχώριας οικονομικής ανάπτυξης, λόγω των «ασυμμετριών» μιας κοινής αγοράς ανεπτυγμένων χωρών με αδύναμες οικονομίες της περιφέρειας, όπως η ελληνική, ενώ θεωρούσαν ότι εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους για ζωτικά εθνικά συμφέροντα.⁵³

Ανάλογες επιφυλάξεις, τέλος, διατύπωναν και σημαντικοί παραγωγικοί φορείς, όπως ο Σύνδεσμος Επιχειρήσεων και Βιομηχανιών (ΣΕΒ), το Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών (ΕΒΕΑ), καθώς και η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ), οι οποίοι επισήμαναν την ανάγκη προσοχής της κυβέρνησης ενόψει των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΟΚ για την εξασφάλιση μακράς περιόδου προσαρμογής και απόσπασης ειδικών ρυθμίσεων.⁵⁴

1.3 Η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ κατά την πρώτη πενταετία

Οι κυβερνήσεις της Ένωσης Κέντρου υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου (1963-1965) βάσισαν την εξωτερική τους πολιτική πάνω στους ανωτέρω παγιωμένους δομικούς άξονες. Ωστόσο, αρνητικός παράγοντας αποτέλεσε η έντονη εσωτερική πολιτική αστάθεια, η οποία αντικατοπτρίστηκε και στον τομέα της εξωτερικής πολιτικής με την έλλειψη ενός κεντρικού προσώπου ή επιτελείου, όπως επί Καραμανλή. Παράλληλα, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο σημειώθηκε σημαντική επιδείνωση της ασφάλειας της χώρας, λόγω της αυξανόμενης έντασης στις σχέσεις με την Τουρκία, εξαιτίας των τεκταινόμενων στο Κυπριακό κατά το 1963-64.⁵⁵

Όσον αφορά τις σχέσεις με τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, οι κυβερνήσεις Παπανδρέου θα πρέπει να σημειωθεί ότι ήταν περισσότερο «ατλαντικά» προσανατολισμένες. Στο πλαίσιο αυτό, οι βασικοί ιθύνοντες της ΕΚ εκδήλωσαν την έντονη διαφωνία τους με την υιοθέτηση μιας πιο ανεξάρτητης πολιτικής εκ μέρους του ντε Γκώλ που δημιουργούσε προβλήματα συνοχής στην αμυντική Συμμαχία.⁵⁶

⁵³ Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 239-243.

⁵⁴ Μπότσιου, *ό.π.*, σσ. 440-441.

⁵⁵ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 297-309.

⁵⁶ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 109-114.

Αντίστοιχη πολιτική υιοθέτησε και η κυβέρνηση «Αποστατών» του Στέφανου Στεφανόπουλου (1965-1967), μετά την απόσχιση μερίδας βουλευτών της ΕΚ, μετά την παραίτηση Παπανδρέου, εξαιτίας της σύγκρουσης με τον βασιλιά Κωνσταντίνο, τον Ιούλιο του 1965. Στο πλαίσιο αυτό, η κυβέρνηση Στεφανόπουλου έδινε ιδιαίτερη έμφαση στη συμπληρωματικότητα των ρόλων του ΝΑΤΟ και της ΕΟΚ εντός του δυτικού συνασπισμού, ασκώντας δριμυία κριτική απέναντι στην Γαλλία και την αποχώρησή της από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, διαφωνώντας με την προβολή συνεχών βέτο στην ένταξη της Μ. Βρετανίας στην ΕΟΚ, ενώ επιδίωξε και την αναθέρμανση των ελληνοβρετανικών και ελληνογερμανικών σχέσεων.⁵⁷

Όσον αφορά, τέλος, τις σχέσεις των κυβερνήσεων Παπανδρέου και Στεφανόπουλου με την ΕΟΚ, παρά την ένθερμη ρητορική τους υπέρ της Συμφωνίας Σύνδεσης, εντούτοις δεν κατέστη δυνατό να σημειωθεί ουδεμία ουσιαστική πρόοδος ως προς την πρακτική εφαρμογή των ειδικότερων όρων της, λόγω των δυσμενών πολιτικών επιπτώσεων από την κρίση του Ιουλίου του 1965 και την αναζωπύρωση του Κυπριακού. Εξίσου αρνητικό ρόλο έπαιξαν και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η ίδια η Κοινότητα κατά τη συγκεκριμένη περίοδο με κυριότερο την «κρίση της κενής έδρας», με τη μη συμμετοχή της Γαλλίας στα κοινοτικά όργανα μέχρι τα μέσα του 1966 και την επίτευξη του «Συμβιβασμού του Λουξεμβούργου», καθώς και τις συζητήσεις για την οριστικοποίηση της εφαρμογής της ΚΑΠ το 1968.⁵⁸

Ειδικότερα, κατά την περίοδο διακυβέρνησης Παπανδρέου αν και διευθετήθηκαν ρυθμίσεις δασμολογικού χαρακτήρα στον βιομηχανικό τομέα, εντούτοις η εφαρμογή της Συμφωνίας Σύνδεσης ουσιαστικά «τελματώθηκε», ως προς τα σκέλη τόσο της εξασφάλισης εκτεταμένης κοινοτικής χρηματοδότησης όσο και της εναρμόνισης της αγροτικής πολιτικής με την ΚΑΠ. Ζητήματα, τα οποία αν και η κυβέρνηση Στεφανόπουλου επιχείρησε να επιλύσει, ωστόσο οι όποιες συζητήσεις έμειναν ημιτελείς μετά την επιβολή της στρατιωτικής δικτατορίας, το 1967.⁵⁹

⁵⁷ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 379-382.

⁵⁸ Young, *ό.π.*, σσ. 107-108.

⁵⁹ Σοφία Παπαστάμκου, «'Το Ελληνικόν πρόβλημα εντός νέων πλαισίων'»: η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα 1961-1967», στο: Κων. Ε. Μπότσιου και Γ. Σακκάς (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-1962*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 125-148.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Οι σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΟΚ κατά την περίοδο της στρατιωτικής δικτατορίας (1967–1974)

2.1. Ο φιλοδυτικός προσανατολισμός του καθεστώτος της Χούντας

Η ανωτέρω πολιτική αστάθεια έδωσε την ευκαιρία, στις 21 Απριλίου 1967, σε μια ομάδα ανώτερων αξιωματικών με επικεφαλής τους Συνταγματάρχες Γεώργιο Παπαδόπουλο, Στυλιανό Παττακό και Νικόλαο Μακαρέζο να προχωρήσει στη διενέργεια στρατιωτικού πραξικοπήματος και την κατάληψη της εξουσίας. Η κατάλυση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος επέφερε σημαντικό πλήγμα τόσο στην ελληνική προσπάθεια συμμετοχής στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα όσο και στον ακραιφνή φιλοευρωπαϊκό προσανατολισμό της ελληνικής κοινής γνώμης.⁶⁰

Όσον αφορά τον τομέα της εξωτερικής πολιτικής, η επιβολή της Χούντας, αν και δεν σηματοδότησε μία ριζική αλλαγή των βασικών αξόνων της, εντούτοις αποτελούσε σαφή παρέκκλιση από την φιλελεύθερη παράδοσή της, ενώ οδήγησε και στη διεθνή απομόνωση της χώρας. Παράλληλα, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο σημειώθηκε μεγαλύτερη σύνδεση με τις ΗΠΑ, λόγω του «παγώματος» των σχέσεων με τους δυτικοευρωπαϊκούς θεσμούς, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και η ΕΟΚ.⁶¹

Ειδικότερα, οι ΗΠΑ, αν και μετά την επιβολή της Χούντας υπογράμμισαν την ανάγκη αποκατάστασης της δημοκρατικής ομαλότητας στην Ελλάδα, εντούτοις δεν προχώρησαν στην παύση της διμερούς συνεργασίας στον οικονομικό και στρατιωτικό τομέα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτέλεσε η φιλοαμερικανική στάση της Ελλάδας κατά τον αραβοϊσραηλινό πόλεμο των 6 ημερών, τον Ιούνιο του 1967, ενώ ιδιαίτερα ευνοϊκό παράγοντα για την γεωπολιτική αναβάθμιση της αξίας της χώρας κατά την περίοδο της Χούντας αποτέλεσε το «ταραγμένο» περιβάλλον στον χώρο της Ανατολικής Ευρώπης και της Μεσογείου.⁶²

Ωστόσο, το απριλιανό καθεστώς σε επίπεδο δημόσιας ρητορικής, και ιδίως από το βήμα του ΟΗΕ, τασσόταν εναντίον «της παγκόσμιας ηγεμονίας των Μ.

⁶⁰ Θανάσης Διαμαντόπουλος, «Η δικτατορία των Συνταγματάρχων 1967-1974. Το απριλιανό καθεστώς», *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, ό.π., σσ. 266-286.

⁶¹ Κλάψης, ό.π., σ. 488.

⁶² Σβολόπουλος, ό.π., σσ. 167-169.

Δυνάμεων και της τακτικής της επέμβασής τους στις εσωτερικές και εξωτερικές υποθέσεις των μικρότερων κρατών» και άρα απευθυνόταν και εναντίον των ΗΠΑ. Η ανωτέρω επιχειρηματολογία, όμως, από τους Έλληνες ιθύνοντες υπέκρυπτε πέρα από την εξυπηρέτηση προπαγανδιστικών λόγων «εσωτερικής κατανάλωσης», με δεδομένη τη συνέχιση των καλών ελληνοαμερικανικών σχέσεων, και την υιοθέτηση εσωστρεφούς στάσης, προκειμένου να αποφύγουν διεθνείς παρεμβάσεις στα εσωτερικά ζητήματα του ανελεύθερου καθεστώτος τους.⁶³

2.2 Ο αντιευρωπαϊσμός του καθεστώτος της Χούντας και το πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ

Παρά την ενίσχυση του φιλοαμερικανικού σκέλους του δυτικού προσανατολισμού της χώρας, κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, ταυτόχρονα σημειώθηκε ραγδαία επιδείνωση του αντίστοιχου φιλοευρωπαϊκού με αποκορύφωμα την αποχώρηση της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, καθώς και το «πάγωμα» της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ.

Όσον αφορά το Συμβούλιο της Ευρώπης, η πρώτη αντίδραση ήταν άμεση, καθώς λίγες μόλις ημέρες μετά την επιβολή της Χούντας, η Συμβουλευτική Συνέλευσή του, μέσω της Οδηγίας 256, απευθύνθηκε στις ελληνικές αρχές, ζητώντας να αποκατασταθούν άμεσα οι συνταγματικές προβλέψεις και το κοινοβουλευτικό πολίτευμα. Η Επιτροπή Νομικών Υποθέσεων, στις 24 Μαΐου 1967, πρότεινε στα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης να θέσουν το πρόβλημα της Ελλάδας στην Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Στις 23 Ιουνίου 1967, η Επιτροπή υιοθέτησε την Απόφαση 346, με την οποία εκφραζόταν η ανησυχία για την καταπάτηση των δημοκρατικών ελευθεριών, διατυπώνοντας ερωτήματα σχετικά με το εάν συμβιβαζόταν η επιβολή ενός στρατιωτικού καθεστώτος με την ιδιότητα του μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης και ποια θα ήταν η πιο πρόσφορη δράση εναντίον της Ελλάδας ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.⁶⁴

⁶³ Ειρήνη Χειλά, «Η δικτατορία και η διεθνής οργάνωση: ο ΟΗΕ», στο: Σπ. Βλαχόπουλος, Δημ. Καιρίδης, Αντ. Κλάψης, *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μίας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σσ. 257-276.

⁶⁴ Κωνσταντίνα Μαραγκού, «Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Άγνωστες πτυχές από τον θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στο: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, ό.π.*, σσ. 277-219.

Στις 20 Σεπτεμβρίου 1967, η Νορβηγία, η Δανία και η Σουηδία προσέφυγαν στη συγκεκριμένη Επιτροπή κατά της Ελλάδας για την παραβίαση αρκετών όρων της ΕΣΔΑ. Ακολούθως, προσέφυγαν και η Ολλανδία, το Λουξεμβούργο, το Βέλγιο και η Ισλανδία, παρά τις διαμαρτυρίες της Χούντας περί ανάμειξης του οργανισμού στα εσωτερικά ζητήματα της χώρας. Στις αρχές του 1968, η Επιτροπή αποδέχθηκε τις προσφυγές και αποφάσισε να κινήσει διαδικασίες για τη περαιτέρω διερεύνηση της υπόθεσης, ενώ η Συνέλευση, μέσω της Απόφασης 361, προανήγγειλε την αποπομπή της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, αν δεν αποκαθίσταντο, μέχρι την άνοιξη του 1969, οι συνταγματικές ελευθερίες και οι δημοκρατικοί θεσμοί.⁶⁵

Ωστόσο, η συγκεκριμένη απόφαση προκάλεσε ισχυρές διχογνωμίες εντός των κόλπων του Συμβουλίου της Ευρώπης, καθώς από την άλλη πλευρά υπήρχαν χώρες, όπως η Γαλλία, η Δυτική Γερμανία και η Μ. Βρετανία, οι οποίες τάσσονταν υπέρ μίας ηπιότερης στάσης, καθώς όπως και στην αντίστοιχη περίπτωση της ΕΟΚ, δεν επιθυμούσαν να καταδικάσουν ανοιχτά το καθεστώς της Χούντας, κυρίως λόγω της προαναφερθείσας γεωπολιτικής σημασίας της χώρας στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, αλλά και της συνέχισης των εκατέρωθεν σχέσεων σε διμερές επίπεδο.⁶⁶

Από τον Ιανουάριο μέχρι και τον Δεκέμβριο του 1969, πραγματοποιήθηκαν έντονες διαβουλεύσεις μεταξύ των μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης με βασικό ζήτημα την αποβολή της Ελλάδας, παρέχοντας ικανό χρόνο στο απριλιανό καθεστώς προκειμένου να προετοιμάσει την ομαλή μετάβαση στη δημοκρατία. Στο πλαίσιο αυτό, το καθεστώς της Χούντας με σημαντική τη συμβολή του Παναγιώτη Πιπινέλη, μόνιμου Υπουργού Εξωτερικών, υπέβαλε χρονοδιάγραμμα για την αποκατάσταση των ελευθεριών του Τύπου, την κατάργηση του στρατιωτικού νόμου, την έκδοση «συντακτικών διαταγμάτων» και τη σύγκληση εκλεγμένου Κοινοβουλίου, ως τα μέσα του 1971, μέτρα τα οποία όμως δεν αρκούσαν για το Συμβούλιο της Ευρώπης.⁶⁷

Η ανωτέρω ειλημμένη απόφαση οδήγησε, στις 12 Δεκεμβρίου 1969, στην αναγγελία της αποχώρησης της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης, με

⁶⁵Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 289-291.

⁶⁶Antonio Varsori, "The EEC and Greece from the Military Coup to the Transition to Democracy (1967-1975)", στο: *ΟΚωνσταντίνοςΚαραμανλήςστον 20^οαι., ό.π.*, σσ. 317-338.

⁶⁷ Διαμαντόπουλος, *ό.π.*, σσ. 266-286.

σημαντικό τον παρασκηνιακό ρόλο του Πιπινέλη προκειμένου να διασωθεί κατά το δυνατόν το κύρος της Ελλάδας.⁶⁸ Παράλληλα, με σκοπό τη «διασκέδαση των εντυπώσεων» από την πρώτη ηχηρή διεθνή καταδίκη εναντίον του καθεστώτος, οι ιθύνοντες της Χούντας εξαπέλυσαν σφοδρές επιθέσεις εναντίον του διεθνούς οργανισμού με χαρακτηρισμούς, όπως «κυψέλη της Αριστεράς», «κόκκινη συμμορία» και «ευρωπαϊκό σαλόνι τσαγιού»⁶⁹

Αντίστοιχες αρνητικές επιπτώσεις είχε η επιβολή της Χούντας και στις σχέσεις με την ΕΟΚ με άμεση συνέπεια την απόφαση, στις 10 Μαΐου 1967, του «παγώματος» της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ελλάδα, μετά από κοινή συνεδρίαση της Πολιτικής Επιτροπής και της Αντιπροσωπείας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Μικτής Επιτροπής Σύνδεσης ΕΟΚ-Ελλάδας.⁷⁰

Υπό το ανωτέρω πλαίσιο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι διάφορες αντιδράσεις εκ μέρους τόσο των κοινοτικών οργάνων όσο και των Έξι σε διμερές επίπεδο. Ειδικότερα, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ακολούθησε μία ήπια πολιτική απέναντι στην Χούντα, καθώς παρά την απόφαση του «παγώματος» της Συμφωνίας Σύνδεσης, συνέχισε τις επαφές για διαδικαστικά ζητήματα. Στην εν λόγω απόφαση, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο η μη ανοιχτή αντίδραση εναντίον της Χούντας σε εσωτερικό επίπεδο, καθώς και η ίδια η επιχειρηματολογία των Ελλήνων ιθυνόντων περί πρόθεσης εισαγωγής πολιτικών μεταρρυθμίσεων.⁷¹

Τη συγκεκριμένη στάση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής αποσαφήνισε ο Πρόεδρος της, Jean Rey, τον Σεπτέμβριο του 1967, μέσω απαντήσεων του προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Κοινή συνισταμένη των απαντήσεων αποτέλεσε ότι στις περιπτώσεις που μέσα από τη Συμφωνία Σύνδεσης απέρρεαν συγκεκριμένες δεσμεύσεις, ιδίως στον τομέα του εμπορίου και των δασμών, για αυτές θα συνεχιζόταν η διαχείρισή τους από την Επιτροπή. Αντίθετα, όπου απαιτούνταν περαιτέρω διαπραγματεύσεις, όπως η εναρμόνιση της αγροτικής πολιτικής, η όποια

⁶⁸ Τομαή-Κωνσταντοπούλου, Τόμ. Β, *ό.π.*, σσ. 17, 173.

⁶⁹ Μαραγκού, *ό.π.*, σ. 290.

⁷⁰ Van Coufoudakis, "The European Economic Community and the "freezing" of the Greek association, 1967-1974", *Journal of Common Market Studies*, 1977, σσ. 114-131.

⁷¹ Varsori, *ό.π.*, σσ. 321-322.

πρόοδος θα λάμβανε υπόψιν την πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα. Ωστόσο, το σύνολο των εκπροσώπων των κοινοτικών θεσμών τόνιζαν ότι εάν σημειωνόταν ουσιαστική πρόοδος, τότε θα συνεχιζόταν η διαδικασία Σύνδεσης.⁷²

Παρά την πιο «ήπια» στάση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής απέναντι στην Χούντα, εντούτοις προβαλλόταν ολοένα και περισσότερο το πολιτικό κριτήριο της δημοκρατίας εκ μέρους της Κοινότητας, ιδίως μετά το Συνέδριο της Χάγης του 1969 και την απόφαση των Έξι, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, το οποίο πέρα από την πρώτη βόρεια διεύρυνση με την Μ. Βρετανία, την Ιρλανδία και τη Δανία, το 1973, οδήγησε στην ανάδειξη της ΕΟΚ ως θεματοφύλακα της δημοκρατίας.⁷³

Αναμφίβολα, η απόφαση περί «παγώματος» της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ αποτέλεσε μία «μέση λύση» μεταξύ της συνέχισης ισχύος της, επιλογή με την οποία ήταν αντίθετο το σύνολο των κοινοτικών θεσμικών οργάνων και της καταγγελίας της, επιλογή η οποία όμως ήταν νομικά επισφαλής εφόσον δεν προβλεπόταν βάσει κάποιας συγκεκριμένης ρήτρας, ενώ το «πάγωμα» ήταν η πρώτη φορά που συνέβαινε και συνεπώς δεν υπήρχε ανάλογη εμπειρία διαχείρισης κατά το παρελθόν. Τέλος, μία ενδεχόμενη ακύρωση και όχι πάγωμα της Συμφωνίας Σύνδεσης θα επενεργούσε αρνητικά ως προς την ικανότητα της Κοινότητας να αντιμετωπίσει τις απρόβλεπτες συνέπειες, εξαιτίας της επιβολής της Χούντας και την απώλεια ενός ισχυρού μέσου πίεσης για τη βελτίωση της πολιτικής κατάστασης στην Ελλάδα.⁷⁴

Παρά την τήρηση της «μέσης» στάσης εκ μέρους της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, αντίθετα τα μέλη του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου τάχθηκαν υπέρ της υιοθέτησης μιας πιο δυναμικής θέσης απέναντι στην Ελλάδα. Συνεπώς, σε αλληπάλλληλες αποφάσεις του, υπερθεμάτιζε την απόφαση του «παγώματος» της Συμφωνίας Σύνδεσης της ΕΟΚ με την Ελλάδα, εκφράζοντας την ευχή για τη σύντομη επιστροφή της χώρας στη δημοκρατική ζωή, υπογραμμίζοντας πως ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αποτελούσε αναγκαία απαίτηση του συνόλου των μελών της Κοινότητας,⁷⁵ ενώ, τον

⁷² Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.* σσ. 20 και 186-189.

⁷³ Eirini Karamouzi, *Greece, the EEC and the Cold War, 1974-1979: the second enlargement*, Palgrave Macmillan, London 2014, σσ. 131-135.

⁷⁴ Varsori, *ό.π.* σσ.336-337.

⁷⁵ Coufoudakis, *ό.π.*, σ. 117.

Μάρτιο του 1968, αποφάσισε την οργάνωση αποστολής στην Ελλάδα με σκοπό την επιτόπια μελέτη των γενικότερων πολιτικών συνθηκών.⁷⁶

Παράλληλα, όμως το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο τασσόταν υπέρ της τήρησης μιας δυναμικότερης αντίδρασης απέναντι στην Ελλάδα, εξαιτίας της σκλήρυνσης των κατασταλτικών μέτρων εκ μέρους της Χούντας. Κορυφαίο παράδειγμα αποτέλεσε το Ψήφισμα, στις 7 Μαΐου 1969, στο οποίο δηλώνονταν η μη ουσιαστική πρόοδος ως προς την πολιτική κατάσταση στην χώρα και συνεπώς επιφυλασσόταν ότι θα προχωρούσε σε επιπρόσθετα μέτρα, όπως η ακύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης. Παράλληλα, καλούσε να υιοθετήσουν παρόμοια πολιτική τόσο τα κράτη μέλη, τα οποία συνέχιζαν να διατηρούν επαφές με την Χούντα σε διμερές επίπεδο όσο και η Επιτροπή, η οποία παρά το «πάγωμα» συνέχιζε τη διεξαγωγή συζητήσεων για θέματα ρουτίνας, με ιθύνοντες του στρατιωτικού καθεστώτος των Αθηνών.⁷⁷

Το Συμβούλιο των Υπουργών, τέλος, τήρησε εξίσου αυστηρή στάση απέναντι στην Χούντα, καθώς, τον Οκτώβριο του 1967, όπως θα δειχθεί και παρακάτω, μετά από συνεδριάσή του, απάντησε αρνητικά στα αιτήματα της Ελλάδας για συνέχιση εφαρμογής των ειδικότερων όρων της Συμφωνίας Σύνδεσης και ιδίως την εκταμίευση του υπολειπόμενου ποσού του χρηματοδοτικού πρωτοκόλλου, θέτοντας οριστικό τέρμα στις όποιες απόπειρες νομιμοποίησης του δικτατορικού καθεστώτος.⁷⁸

Από την άλλη πλευρά, σημαντικές διαφοροποιήσεις σημειώθηκαν ως προς τις διμερείς σχέσεις των κρατών μελών της ΕΟΚ με το καθεστώς της Χούντας. Ειδικότερα, η Ιταλία ήταν η πρώτη χώρα που ζήτησε από την Κοινότητα να τηρήσει αυστηρή στάση απέναντι στην Ελλάδα, ορμώμενη από τον φόβο της «εξάπλωσης» στη γειτονική χώρα των «δεωδών» του απριλιανού καθεστώτος, λόγω της ύπαρξης ισχυρού νεοφασιστικού κόμματος, και της ταυτόχρονης ανάπτυξης ενός ισχυρού αντιδικτατορικού κινήματος με υποστηρικτές ακόμα και στις τάξεις της κυβέρνησης του Μόρο. Ωστόσο, η Ιταλία, πέρα από την προάσπιση του αιτήματος της

⁷⁶ Varsori, *ό.π.*, σσ. 322-323.

⁷⁷ Coufoudakis, *ό.π.*, σσ. 127-128.

⁷⁸ Varsori, *ό.π.*, σσ. 323-324.

δημοκρατίας, εντούτοις είχε και οικονομικά οφέλη από το «πάγωμα» της Συμφωνίας Σύνδεσης, εφόσον υπήρχε ανταγωνισμός με την Ελλάδα στον αγροτικό τομέα.⁷⁹

Η Γαλλία και η Δυτική Γερμανία, όπως και η Μ. Βρετανία, αντίθετα, τήρησαν μια τελείως διαφορετική στάση από αυτήν της Ιταλίας, καθώς αντιλαμβάνονταν την αναγκαιότητα σταθερότητας της Ελλάδας στο πλαίσιο του δυτικού συνασπισμού για την ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Για τον λόγο αυτόν, τάσσονταν εναντίον οποιασδήποτε έντονης καταδίκης της Χούντας, ενώ προχώρησαν και στη περαιτέρω σύσφιξη των διμερών σχέσεων στον οικονομικό και στρατιωτικό τομέα.⁸⁰

Οι χώρες της Μπένελουξ, τέλος, αρχικά τήρησαν στάση αναμονής. Παρακινούμενες όμως από τις Σκανδιναβικές χώρες, οι οποίες τάχθηκαν ευθύς εξ αρχής εναντίον του καθεστώτος της Χούντας, αλλά υπό την επίδραση των έντονων αντιδράσεων της κοινής τους γνώμης για την καταπάτηση των πολιτικών και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, επέδειξαν σταδιακά μεγαλύτερη αυστηρότητα.⁸¹

Στο ίδιο πλαίσιο, τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί και η συμμετοχή της Ελλάδας σε διεθνείς αθλητικές οργανώσεις, τις οποίες χρησιμοποίησε η Χούντα τόσο ως επιχείρημα νομιμοποίησης στο εξωτερικό, όσο και για λόγους προπαγάνδας στο εσωτερικό. Κορυφαίο παράδειγμα αποτέλεσε η διοργάνωση, τον Σεπτέμβριο του 1969, των 9^{ου} Πανευρωπαϊκών Αγώνων Στίβου στην Αθήνα, με τη συμμετοχή σχεδόν του συνόλου των ευρωπαϊκών κρατών ακόμα και του ανατολικού συνασπισμού.⁸²

Όσον αφορά τις ειδικότερες ελληνικές αντιδράσεις απέναντι στην ΕΟΚ, αρχικά προήλθαν μέσω του Μονίμου Αντιπροσώπου, Στ. Ρούσσου, ο οποίος υποστήριξε πως θα μπορούσε να συνεχιστεί η λειτουργία της Μικτής Επιτροπής Σύνδεσης ΕΟΚ-Ελλάδας, παρά τη διάλυση της ελληνικής Βουλής.⁸³ Αναμφίβολα, οι ιθύνοντες της Χούντας επιθυμούσαν να παραμείνει σε ισχύ η Συμφωνία Σύνδεσης της

⁷⁹ Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, «Η Δυτική Ευρώπη και η δικτατορία των Συνταγματαρχών», στο: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, ό.π.*, σσ. 303-324.

⁸⁰ Στο ίδιο, σσ. 307-312.

⁸¹ Στο ίδιο, σσ. 318-322.

⁸² Αντώνης Κλάνης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας 1967-1974», στο: *Η δικτατορία των συνταγματαρχών, ό.π.*, σσ. 82-109.

⁸³ Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 15, 443.

Ελλάδας με την ΕΟΚ, παρά την «απέχθεια» τους προς τα δημοκρατικά ιδεώδη των δυτικοευρωπαϊκών κρατών, καθώς θα αποκόμιζαν οφέλη τόσο στο εσωτερικό πεδίο, όπου θα το εμφάνιζαν ως έμπρακτη απόδειξη της νομιμοποίησης τους, όσο και στο εξωτερικό επίπεδο εφόσον θα εξασφάλιζαν την αναγνώριση του καθεστώτος τους.⁸⁴

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, οι Συνταγματάρχες, άσκησαν έντονες πιέσεις για την εξεύρεση διαύλων επικοινωνίας με την Κοινότητα, με κύριο επιχείρημα τη διατήρηση των σχέσεων σε διμερές επίπεδο με αρκετά από τα κράτη μέλη της ΕΟΚ. Επίσης, ασκούσαν κριτική στο «πάγωμα» αναφορικά με την κατάλυση των δημοκρατικών θεσμών, θεωρώντας το περισσότερο ως «δικαιολογία», είτε γιατί δεν επιθυμούσαν ειλικρινώς την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ, είτε γιατί επεδίωκαν την αναθεώρηση των ειδικότερων όρων της Συμφωνίας Σύνδεσης επί τα χείρω. Αντίθετα, τόνιζαν ότι η Ελλάδα είχε εκπληρώσει τις νομικές υποχρεώσεις της και ότι δεν είχε επιβάλει δυσμενείς όρους στην εισαγωγή των προϊόντων της ΕΟΚ. Συνεπώς, η επιχειρηματολογία τους σε ευρωπαϊκό επίπεδο θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «διπλωματική», αποφεύγοντας ρητορικές εξάρσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην λήψη πρόσθετων κυρώσεων εναντίον της Ελλάδας.⁸⁵

Από την άλλη πλευρά, ωστόσο, στο εσωτερικό επίπεδο, οι Συνταγματάρχες υιοθέτησαν μία εντελώς διαφορετική φρασεολογία ενώπιον της ελληνικής κοινής γνώμης, υπογραμμίζοντας τον «ανθελληνισμό» της ΕΟΚ και γενικότερα την «ηθική παρακμή» της Δυτικής Ευρώπης, καλλιεργώντας έναν έντονο αντιευρωπαϊσμό.⁸⁶

Η ανωτέρω διαφοροποίηση στην επιχειρηματολογία της Χούντας σε εξωτερικό και εσωτερικό επίπεδο θα πρέπει να ερμηνευθεί τόσο από πολιτικά όσο και οικονομικά αίτια. Ειδικότερα, παρόλο που υπήρχε έδαφος για την έγερση νομικών αξιώσεων όσον αφορά το «πάγωμα» της Συμφωνίας Σύνδεσης, εντούτοις μία τέτοια επιλογή από την Χούντα θα οδηγούσε σε μία αντιδικία με την ΕΟΚ, όπου σίγουρα έμφαση θα δινόταν στη τήρηση του κριτηρίου της δημοκρατίας. Τέλος, πάντα υπήρχε ορατός ο κίνδυνος αντί του «παγώματος», που άφηνε ανοιχτό το ενδεχόμενο

⁸⁴Varsori, *ό.π.*, σ. 320.

⁸⁵Coufoudakis, *ό.π.*, σσ. 125-129.

⁸⁶Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 291-292.

μελλοντικής ενεργοποίησης, σε μία πιθανή επίθεση εναντίον της Κοινότητας να εξεταζόταν σοβαρά η δυνατότητα ακύρωσης της Συμφωνίας Σύνδεσης.⁸⁷

Όσον αφορά τα οικονομικά αίτια, η μεγάλη εξάρτηση της Ελλάδας από το εμπόριο της με τις χώρες της ΕΟΚ ήταν συντριπτικά υψηλότερη παρά τα διάφορα ανοίγματα, όπως για παράδειγμα προς τον ανατολικό συνασπισμό, καθώς και τη σύσφιγξη εκείνων με «τριτοκοσμικά» καθεστώτα, όπως με τη Λιβύη. Εξίσου σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε ο συνυπολογισμός των πιθανών αντιδράσεων εκ μέρους εκπροσώπων, ιδίως οικονομικών κλάδων που είχαν επωφεληθεί από την Συμφωνία Σύνδεσης, από μία εντελώς απομονωμένη Ελλάδα από την ΕΟΚ.⁸⁸

Οι οικονομικές συνέπειες από τη διατάραξη των σχέσεων με την Κοινότητα ήταν ιδιαίτερα εμφανείς μετά την απόφαση για αναστολή της εκταμίευσης του ποσού του δανείου της ΕΤΕΠ, τον Σεπτέμβριο του 1967. Πριν την εκταμίευση, του συγκεκριμένου ποσού, η Τράπεζα ζήτησε τη γνώμη του Συμβουλίου Υπουργών, το οποίο σε συνεδρίασή του, στα τέλη Οκτωβρίου, αποφάσισε την αναστολή του δανείου προς την Ελλάδα, παρά τις αντίθετες γαλλικές προσπάθειες, χάρη ιδιαίτερα στην ιταλική επιμονή, «διασώζοντας» το γενικότερο κύρος της Κοινότητας απέναντι στην ικανοποίηση του αιτήματος ενός ανελεύθερου καθεστώτος.⁸⁹ Παράλληλα, λόγω του «παγώματος», η χώρα στερούνταν τη δυνατότητα συμμετοχής στην ΚΑΠ και άρα της αύξησης των εξαγωγών αγροτικών προϊόντων, με αποτέλεσμα την περαιτέρω επιδείνωση του ελλείμματος εξωτερικού ισοζυγίου της.⁹⁰

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, το καθεστώς της Χούντας έχοντας επίγνωση των σημαντικών οικονομικών συνεπειών από την αποκοπή από την ΕΟΚ, επιχείρησε την βελτίωση της εικόνας της χώρας στο εξωτερικό, ενώ ενισχυτικό ρόλο διαδραμάτισε τόσο η επιδείνωση των ελληνοαμερικανικών σχέσεων μετά τη στάση που τήρησε κατά τον νέο αραβοϊσραηλινό πόλεμο του Γιόμ Κιπούρ, τον Νοέμβριο του 1973, όσο και η επικράτηση ύφεσης στις σχέσεις των δύο ψυχροπολεμικών συνασπισμών.⁹¹

⁸⁷Varsori, *ό.π.*, σσ. 333-337.

⁸⁸Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 291-292.

⁸⁹Varsori, *ό.π.*, σσ. 321-322.

⁹⁰Coufoudakis, *ό.π.*, σσ. 123-125.

⁹¹Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 173.

Συνεπώς, κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1973, ο Παπαδόπουλος επιχείρησε μία πολιτική σταδιακής «φιλελευθεροποίησης» του καθεστώτος με την εισαγωγή συντάγματος αβασίλευτης δημοκρατίας και τον σχηματισμό μεταβατικής κυβέρνησης υπό τον Σπυρίδωνα Μαρκεζίνη, με αποτέλεσμα την ανάδυση ορισμένων φωνών, με πρωτοστατούσες την Γαλλία, τη Δυτική Γερμανία και την Μ. Βρετανία, για την χαλάρωση της πολιτικής της Κοινότητας απέναντι στην Ελλάδα.⁹²

Ωστόσο, η εξέγερση του Πολυτεχνείου, τον Νοέμβριο του 1973, η ανατροπή του Παπαδόπουλου και η άνοδος του ταξίαρχου Δημήτριου Ιωαννίδη με την ταυτόχρονη σκλήρυνση των κατασταλτικών μέτρων του καθεστώτος, ναυάγησαν τις όποιες προσπάθειες προσέγγισης με την ΕΟΚ, αναζωπυρώνοντας τις φωνές διαμαρτυρίας από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο για την ανάγκη λήψης πιο σκληρών μέτρων εκ μέρους της Κοινότητας.⁹³ Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι αντίστοιχες διεθνείς πιέσεις εναντίον της Χούντας για την καταπάτηση των πολιτικών και ανθρωπίνων ελευθεριών διατυπώνονταν και από το βήμα του ΟΗΕ.⁹⁴

Η άφρων πολιτική, τέλος, του Ιωαννίδη στο Κυπριακό με αποκορύφωμα τη διοργάνωση πραξικοπήματος, τον Ιούλιο του 1973, για την ανατροπή του Μακάριου και την εγκατάσταση μίας φιλοχουντικής κυβέρνησης υπό τον Νικόλαο Σαμψών, οδήγησε στην τουρκική εισβολή και κατοχή του 37% περίπου του νησιού. Η εθνική τραγωδία της Κύπρου, ωστόσο, σηματοδότησε τόσο την πτώση της Χούντας και την αποκατάσταση της δημοκρατίας με την εσπευσμένη ανάκληση του Καραμανλή από το Παρίσι όσο και μία νέα αρχή στις σχέσεις της χώρας με την ΕΟΚ.⁹⁵

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ (1974-1979)

3.1 Από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στην επανενεργοποίηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων με την ΕΟΚ

⁹²Varsori, *ό.π.*, σ. 320.

⁹³Κλάνης, *ό.π.*, σσ. 488-489.

⁹⁴Χειλά, *ό.π.*, σ. 267.

⁹⁵Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 190-194.

Οι βασικοί άξονες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής της μεταπολιτευτικής περιόδου παρέμειναν σε γενικές γραμμές αναλλοίωτοι. Η ανάδυση όμως του «εξ Ανατολών κινδύνου» οδήγησε στη ριζική αναθεώρηση της αμυντικής πολιτικής της χώρας, καθώς η μέχρι πρότινος νατοϊκή σύμμαχος Τουρκία αναδεικνυόταν πλέον στη σημαντικότερη απειλή για τα εθνικά κυριαρχικά δικαιώματα.⁹⁶ Το ανωτέρω πλαίσιο, αν και δεν σήμαινε απομάκρυνση από τις θεμελιακές στρατηγικές επιλογές και την αταλάντευτη προσήλωση στον δυτικό συνασπισμό, εντούτοις οδήγησε στον επανακαθορισμό των σχέσεων της χώρας τόσο με τις ΗΠΑ όσο και με την ΕΟΚ.

Όσον αφορά το σκέλος των ελληνοαμερικανικών σχέσεων, η κυβέρνηση Καραμανλή ως αντίδραση στην τουρκική εισβολή στην Κύπρο έλαβε την απόφαση για απόσυρση της χώρας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, τον Αύγουστο του 1974. Ωστόσο, η συγκεκριμένη ενέργεια δεν σηματοδότησε κάποιον ριζικό μετασχηματισμό του εξωτερικού προσανατολισμού της χώρας, αλλά αποτέλεσε ένα μέσο πίεσης προς τη αμυντική συμμαχία αλλά και εξευμενισμού της κοινής γνώμης που στηλίτευε την μη δυναμική αντίδραση του ΝΑΤΟ για την κυπριακή τραγωδία. Συνεπώς, η χώρα επανήλθε ως πλήρες μέλος του ΝΑΤΟ, τον Οκτώβριο του 1980.⁹⁷

Όσον αφορά το σκέλος των σχέσεων με την ΕΟΚ, η σύντομη αποκατάσταση συνθηκών πολιτικής ομαλότητας στην Ελλάδα, με κορυφαίες τομές τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ, τον Σεπτέμβριο του 1974, τη διεξαγωγή εκλογών, τον Νοέμβριο, με σαρωτική νίκη του κόμματος της Νέας Δημοκρατίας του Καραμανλή και τη διενέργεια πολιτειακού δημοψηφίσματος, τον Δεκέμβριο, με την ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας αποτέλεσαν ευνοϊκούς παράγοντες για την επαναπροσέγγιση με την Κοινότητα, μετά το διάλειμμα της περιόδου της Χούντας.⁹⁸

Ήδη από τις πρώτες ημέρες της αποκατάστασης της Δημοκρατίας, σε επιστολή του προς την Κοινότητα, στις 22 Αυγούστου 1974, ο πρωθυπουργός έδωσε έμφαση στην επίδραση της ΕΟΚ για τη δημιουργία προσκομμάτων στην Χούντα, και

⁹⁶ Θάνος Βερέμης, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1974-1981», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π.*, σσ. 345-349.

⁹⁷ Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981...ό.π.*, σσ. 207-217.

⁹⁸ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, «Από τη Μεταπολίτευση έως τις εκλογές του 1981», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους, ό.π.*, σσ. 294-317.

άρα της σημαντικής συμβολής της στην επαναφορά των δημοκρατικών θεσμών, ζητώντας την άμεση επανεργοποίηση της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδας.⁹⁹

Από την άλλη πλευρά, θετική στάση απέναντι στην επανεργοποίηση των σχέσεων με την Ελλάδα επιδεικνυόταν και από την ΕΟΚ. Στις 19 Αυγούστου 1974, ο πρόεδρος του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, σε επίσημη επίσκεψή του στην Αθήνα, εξέφρασε την υποστήριξη της Κοινότητας στην αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα. Επίσης, και από την πλευρά των κυβερνήσεων των Εννιά διατυπώνονταν εγκωμιαστικά σχόλια για την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα και την ανάγκη βελτίωσης των σχέσεων της με την ΕΟΚ.¹⁰⁰

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, σημαντικά βήματα για την επαναφορά της Ελλάδας στον σκληρό ευρωπαϊκό πυρήνα αποτέλεσαν αφενός η επάνοδος στο Συμβούλιο της Ευρώπης, τον Αύγουστο του 1974, και αφετέρου η θετική απόφαση της ΕΟΚ για επανεκκίνηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.¹⁰¹ Στις 17 Σεπτεμβρίου 1974, το Συμβούλιο Υπουργών Εξωτερικών της ΕΟΚ δήλωσε πρόθυμο να ενεργοποιήσει εκ νέου τη Συμφωνία Σύνδεσης με την Ελλάδα, ενώ στις 2 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, συγκλήθηκε το 1^ο Συμβούλιο Σύνδεσης Ελλάδας-ΕΟΚ, με την υπογραφή ενός επιπρόσθετου πρωτοκόλλου με τα τρία νέα μέλη της, τη θετική στάση στην καταβολή του υπολειπόμενου ποσού των περίπου 56 εκατ. δολαρίων, καθώς και την έναρξη των διαπραγματεύσεων για ένα νέο χρηματοδοτικό πακέτο. Ωστόσο, το πιο ακανθώδες ζήτημα αναδείχθηκε η εναρμόνιση της ελληνικής αγροτικής πολιτικής με την ΚΑΠ, όπου υπήρχε σαφής διάσταση απόψεων¹⁰²

Παράλληλα, ο Καραμανλής ανέλαβε εκ νέου πρωτοβουλίες απευθυνόμενος προσωπικά στους Εννιά ομολόγους του για την ανάγκη ταχείας και πλήρους ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ και για αυτόν τον λόγο έλαβαν χώρα επισκέψεις του στη Γαλλία και την Δυτική Γερμανία, τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1975, με κύρια

⁹⁹ Καραμανλής, Τόμ 8, *ό.π.*, σσ. 115-116.

¹⁰⁰ Karamouzi, *ό.π.*, σ. 22.

¹⁰¹ Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 22 και 202-207.

¹⁰² Karamouzi, *ό.π.*, σσ. 25-27.

αποτελέσματα την απόσπαση τόσο παροχής υποστήριξης στην ευρωπαϊκή πορεία της Ελλάδας, όσο και έκτακτης χρηματοδοτικής βοήθειας.¹⁰³

3.2 Οι διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ

Μετά τη ψήφιση του Συντάγματος του 1975, ο Καραμανλής ευθύς αμέσως, στις 12 Ιουνίου 1975, απηύθυνε στους Εννιά ομολόγους του, επίσημη αίτηση πλέον για ένταξη της Ελλάδας ως πλήρες μέλος στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, καθώς η ισχύς της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, είχε διαμορφώσει ένα εκατέρωθεν συνεκτικό πλαίσιο, το οποίο δεν διαταράχθηκε ούτε και κατά την περίοδο της επτάχρονης στρατιωτικής δικτατορίας.¹⁰⁴

Ειδικότερα, ο Καραμανλής ανέφερε χαρακτηριστικά ότι: *«Η Ελλάς ανήκει και επιθυμεί να ανήκη εις την Ευρώπην, όπου την έχουν τοποθετήσει η γεωπολιτική της θέσις, η ιστορία της και η παράδοσις της που είναι κοινή με την πολιτιστικήν κληρονομίαν των χωρών σας. Η σημερινή πρωτοβουλία της Κυβερνήσεως μου αποτελεί την φυσικήν συνέχειαν της πολιτικής που είχα χαράξει προ 15 και πλέον ετών... Η πραγματοποίησις της πολιτικής αυτής ανεστάλη κατά την περίοδον της δικτατορίας. Ήδη μετά την αποκατάστασιν της δημοκρατίας, η Ελλάς εκφράζει την επιθυμίαν της να καταλάβη την θέσιν που πιστεύει ότι της ανήκει μέσα στην δημοκρατικήν Ευρώπην».*¹⁰⁵

Οι λόγοι της αίτησης ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, ήταν παραπλήσιοι με εκείνους της Σύνδεσης, ωστόσο είχε αλλάξει η προτεραιοποίησή τους. Ειδικότερα, οι ιδιαίτερα εντυπωσιακές πρωτοβουλίες στο εσωτερικό πεδίο, κατά την περίοδο της «μετάβασης» από την αποκατάσταση της Δημοκρατίας το 1974 μέχρι και τη ψήφιση του Συντάγματος του 1975, ήταν σε άμεση συνάρτηση με την στρατηγική ευρωπαϊκή επιλογή του Καραμανλή και για αυτόν τον λόγο ευθύς αμέσως αποφάσισε την αναθέρμανση των σχέσεων με την ΕΟΚ ως ένα ενισχυτικό στοιχείο της στερέωσης

¹⁰³ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 324-335.

¹⁰⁴ Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Η ευρωπαϊκή πολιτική του Καραμανλή και η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ», στο: Κων. Σβολόπουλος (επιμ. σε συνεργασία με την Σαντάλ Μορέλ), *Ντε Γκώλ και Καραμανλής. Το έθνος, το κράτος, η Ευρώπη*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σσ. 147-154.

¹⁰⁵ Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 446-450.

των δημοκρατικών θεσμών μέσω της οργανικής ένταξης στον σκληρό πυρήνα των φιλελεύθερων αντιπροσωπευτικών δημοκρατικών κρατών της Δυτικής Ευρώπης.¹⁰⁶

Έτερος σημαντικός λόγος της αίτησης ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ εδραζόταν στην ανάγκη παγίωσης του δυτικού προσανατολισμού και κατ' επέκταση του κυρίαρχου πολιτικού και κοινωνικοοικονομικού συστήματος της χώρας, λόγω της έντονης ανάδυσης αντιαμερικανικών αισθημάτων στην ελληνική κοινή γνώμη, λόγω της τουρκικής στρατιωτικής εισβολής και κατοχής στην Κύπρο, η οποία οδήγησε στην απόφαση για αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ ως «μέσο αποσυμπίεσης». Μάλιστα, η ανωτέρω ανάδυση αντιαμερικανικών «φωνών» συνδυάστηκε με μία ρητορική αναθεώρηση των σχέσεων με τη Δύση μέσω τόσο του αναπροσανατολισμού της εξωτερικής πολιτικής της χώρας, αλλά και συνακόλουθα του κυρίαρχου κοινωνικοοικονομικού προτύπου, με τη προβολή ως εναλλακτικών παραδειγμάτων σοσιαλιστικών ή τριτοκοσμικών χωρών, πρακτική η οποία θα γίνει ακόμα πιο έντονη μετά τις εκλογές του 1977 και την άνοδο του ΠΑΣΟΚ του Ανδρέα Παπανδρέου στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης.¹⁰⁷

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, ο Καραμανλής στις συζητήσεις του με τους Χέλμουτ Σμίτ και Χάρολντ Γουίλσον τόνισε ιδιαίτερα το γεγονός «*Ότι αν η Ελλάς δεν τύχη υποστηρίξεως στο θέμα της εντάξεως, θα εισέλθει εις μίαν νέαν περιπέτειαν, από την οποίαν η Δύσις θα την χάση οριστικώς*» και ότι «*Εάν μετά το Κυπριακόν οι Ευρωπαίοι φερθούν κατ' ανάλογον τρόπον και εις το θέμα της Ευρωπαϊκής Κοινότητος, τότε και ημείς θα επανεξετάσωμεν τον προσανατολισμόν της χώρας*».¹⁰⁸

Στο ίδιο πλαίσιο, η αίτηση ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ συνιστούσε ένα αποτελεσματικό μέσο εξισορρόπησης της υπέρμετρης μονομερούς αμερικανικής εξάρτησης, πάντοτε όμως εντός του δυτικού συνασπισμού, εντασσόμενη σε μία ευρύτερη κριτική του Καραμανλή για τη γενικότερη αποδυνάμωση της αμερικανικής κυριαρχίας, ήδη από τις δεκαετίες του 1960 και τις αρχές του 1970, και της

¹⁰⁶ Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο: η ευρωπαϊκή τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο: Κων. Αρβανιτόπουλος και Μαριλένα Κοπά (επιμ.), *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής (1974-2004)*, Λιβάνης, Αθήνα 2005, σσ. 99-121.

¹⁰⁷ Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 329-330.

¹⁰⁸ Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 88-95.

ανάγκημεν διατήρησης των αμυντικών δεσμών με το NATO, αλλά ταυτόχρονα τηςπροώθησης της ανεξαρτησίας και των κοινών αξιώντηςΕυρώπης στα υπόλοιπα πεδία πολιτικής.Συνεπώς, μέσω της ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ επιδιωκόταν η ενίσχυση της περιφερειακής ασφάλειας της χώρας, όχι υπό όρους αμυντικούς, οι οποίοι παρέμειναν υπό τη διαχείριση του NATO, αλλά μέσω της αύξησης της διαπραγματευτικής ισχύος και επιρροής μέσω της οργανικής της ενσωμάτωσης στη χορεία των ανεπτυγμένων κρατών της Δυτικής Ευρώπης, τόσο απέναντι στους «βόρειους γείτονες» της, όσο ιδίως απέναντι στον «εξ Ανατολών κίνδυνο», καθιστώντας πολύ δύσκολη την επιλογή της ένοπλης αντιπαράθεσης τόσο εκ μέρους της Τουρκίας όσο και σε επίπεδο εγχώριας κοινής γνώμης και αντιπολίτευσης.¹⁰⁹

Εξίσου σημαντικό ρόλο στην αίτηση ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ διαδραμάτισε, τέλος, η ανάγκη προώθησηςτης κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης της χώρας, η οποία με τη σειρά της θα εξυπηρετούσε τους δύο ανωτέρω στόχους δηλαδή τη περαιτέρω παγίωση τόσο των δημοκρατικών θεσμών όσο και του κυρίαρχου δυτικού κοινωνικοοικονομικού προτύπου και εξωτερικού προσανατολισμού όσο και της αντιμετώπισης των δυσμενών επιπτώσεων εκ της επεκτατικής δημοσιονομικής πολιτικής της Χούντας, αλλά και εκ της πρώτης πετρελαϊκής κρίσης του 1973.¹¹⁰

Από την πλευρά τους, το σύνολο των ηγετών των Εννιά, με δηλώσεις τους, χαιρέτισαν τόσο την ταχεία αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών και ελευθεριών στην Ελλάδα όσο και την ελληνική αίτηση για ένταξη στην ΕΟΚ.¹¹¹ Ωστόσο, η κυρίαρχη τάση στο εσωτερικό της Κοινότητας δεν ήταν ιδιαιτέρως θετική, λόγω της ύπαρξης ανοιχτών ζητημάτων. Αρχικά, επιβαρυντικός παράγοντας για την Ελλάδα αποτελούσαν οι ίδιες οι εγγενείς της αδυναμίες με έμφαση στη χαμηλή ποιότητα της δημόσιας διοίκησης, στο έλλειμμα εξωτερικού ισοζυγίου της και στην ύπαρξη υψηλού επιπέδου πληθωρισμού. Συνεπώς, παρά την επίτευξη ενός σημαντικού ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης, κατά την περίοδο 1953-1973, εντούτοις εκφράζονταν ενστάσεις για το ότι η Ελλάδα από την πρώτη στιγμή της ένταξης της

¹⁰⁹ Κωνσταντίνα Ε. Μπότσιου, «Οι αντιλήψεις για την ασφάλεια στην Ευρωπαϊκή επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή: ευρωπαϊκές και ατλαντικές διαστάσεις», στο: Ναπ. Μαραβέγιας (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση: παρελθόν, παρόν και μέλλον*, ΕΠΕΕΣ, Αθήνα 2008, σσ. 189-205.

¹¹⁰ Καραμουζι, *ό.π.*, σσ. 29-30.

¹¹¹ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 260-261.

θα αποτελούσε χώρα επωφελούμενη του κοινοτικού προϋπολογισμού, ιδίως στο πλαίσιο της ΚΑΠ, απορροφώντας ποσά, τα οποία θα στερούσε κυρίως από την Ιταλία και τη Γαλλία, χωρών με εξίσου ανεπτυγμένο γεωργικό τομέα.¹¹²

Ένα ακόμα ισχυρό πρόσκομμα συνίστατο στις τεταμένες σχέσεις με την Τουρκία, με την έκφραση προβληματισμών από την πλευρά κυρίως της Δυτικής Γερμανίας και της Μ. Βρετανίας για την πιθανότητα εμπλοκής της ΕΟΚ στις ελληνοτουρκικές διαφορές που εγκυμονούσε δύο κινδύνους. Αφενός, ότι θα δημιουργούσε εντυπώσεις απομόνωσης στην Τουρκία, μιας χώρας στρατηγικού εταίρου του δυτικού συνασπισμού στον χώρο της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ και επίσης συνδεδεμένου μέλους της ΕΟΚ. Αφετέρου, ότι η Ελλάδα θα χρησιμοποιούσε την Κοινότητα είτε για την υιοθέτηση κοινής ευρωπαϊκής ρητορικής εναντίον της Τουρκίας είτε για την απόσπαση ευρωπαϊκής υποστήριξης στα ακανθώδη ζητήματα του Αιγαίου και του Κυπριακού.¹¹³

Ανασταλτικό, επίσης, ρόλο διαδραμάτισε η σύνδεση της υποψηφιότητας της με τις αντίστοιχες επικείμενες των δύο άλλων μεσογειακών χωρών, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας. Και τα τρία μεσογειακά κράτη ήταν νεοπαγείς δημοκρατίες που είχαν εξέλθει περίπου ταυτόχρονα από δικτατορικά καθεστώτα, αντιμετώπιζαν πάνω κάτω τις ίδιες εγγενείς αδυναμίες, ενώ επιθυμούσαν την πλήρη ένταξή τους στην ΕΟΚ και όχι την οικοδόμηση κάποιου άλλου είδους σχέσης και αυτό θα δημιουργούσε επιπρόσθετες δυσλειτουργίες, σε μία εποχή που είχε μόλις ολοκληρωθεί η πρώτη διεύρυνση της ΕΟΚ του 1973 και δεν είχε ακόμα επιτευχθεί ο αναγκαίος βαθμός αφομοίωσης και ορθής θεσμικής λειτουργίας της Κοινότητας.¹¹⁴

Εξίσου επιβαρυντικό παράγοντα, τέλος, αποτελούσε το γεγονός ότι επρόκειτο για την εποχή της πρώτης μεγάλης μεταπολεμικής οικονομικής ύφεσης, εξαιτίας της πετρελαϊκής κρίσης του 1973, και συνεπώς υπήρχε μία «κόπωση» στις διαδικασίες τόσο διεύρυνσης όσο και εμβάθυνσης στους κόλπους της Κοινότητας με χαρακτηριστικά παραδείγματα την καθυστέρηση στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις

¹¹²Κaramouzi, *ό.π.*, σσ. 25-27.

¹¹³ Τομάη-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 30-32 και 207, 290-291.

¹¹⁴Κaramouzi, *ό.π.*, σσ. 36-39.

της Ελλάδας, καθώς και την επιβράδυνση της περαιτέρω κοινοτικής συνεργασίας στους τομείς της οικονομικής, νομισματικής, αλλά και εξωτερικής πολιτικής.¹¹⁵

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, το Συμβούλιο Υπουργών Εξωτερικών της ΕΟΚ, στις 24 Ιουνίου 1975, πήρε μία αμφιλεγόμενη απόφαση με τη φράση «Η Κοινότητα καλωσορίζει την επιθυμία της Ελλάδας να επιζητήσει την ένταξη στην ΕΟΚ».¹¹⁶

Εκ νέου καταλυτική σ' αυτό το σημείο ήταν η παρέμβαση του Καραμανλή, ο οποίος σε συνομιλίες, στα τέλη του 1975, με τον Γάλλο Πρόεδρο Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εσταίν και τον Γερμανό καγκελάριο Χέλμουτ Σμίτ, κατά τη διάρκεια επίσημων επισκέψεων τους στην Αθήνα, όπως και σε συνάντηση με τον Βρετανό πρωθυπουργό Χάρολντ Γουίλσον, στο Λονδίνο και με τον Ιταλό πρωθυπουργό Άλντο Μόρο στη Ρώμη, επιχείρησε να αντικρούσει τα ανωτέρω επιχειρήματα της Κοινότητας.¹¹⁷

Ειδικότερα, ο Έλληνας πρωθυπουργός τόνιζε την «ηθική και δημοκρατική υποχρέωση της Κοινότητας για την ένταξη της Ελλάδας», η οποία θα συνέβαλε στη σταθεροποίηση της «εύθραυστης» ελληνικής δημοκρατίας, θα ενίσχυε την παραμονή της χώρας εντός του πλαισίου του δυτικού συνασπισμού και θα προωθούσε την οικονομική της ανάπτυξη. Επίσης, θεωρούσε ότι θα έπρεπε να αποσυνδεθεί η ελληνική υποψηφιότητα από τις δύο άλλες ιβηρικές χώρες, λόγω τόσο του ότι είχε προηγηθεί χρονικά, αλλά και της διαφορετικής υφής των εγγενών αδυναμιών τους, ενώ για την Τουρκία ανέφερε ότι οι σχέσεις της Ελλάδας με την ΕΟΚ ανάγονταν ήδη από τη δεκαετία του 1950, πολύ πριν την ανάδυση της ελληνοτουρκικής διαμάχης, διαβεβαιώνοντας ότι η χώρα δεν θα είχε καμία αντίρρηση σε ενδεχόμενη τουρκική ένταξη. Επιχειρήματα, τα οποία αποδεχόταν το σύνολο των Εννιά και για αυτόν τον λόγο, άλλοτε περισσότερο και άλλοτε λιγότερο, ανέλαβαν πρωτοβουλίες για την προώθηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Ελλάδας με την ΕΟΚ.¹¹⁸

Σ' αυτό το κλίμα, στις 28 Ιανουαρίου 1976, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή υπέβαλε στο Συμβούλιο Υπουργών της ΕΟΚ, την καταρχήν θετική γνωμοδότησή της επί του

¹¹⁵Young, *ό.π.*, σσ. 120-124.

¹¹⁶Karamouzi, *ό.π.*, σ. 40.

¹¹⁷Καραμανλής, Τόμ. 9, *ό.π.*, σσ. 22-37, 42-52, 62-73 και 111-123.

¹¹⁸Karamouzi, *ό.π.*, σσ. 42-45.

ελληνικού αιτήματος ένταξης. Ωστόσο, στη συνέχεια του κειμένου γινόταν αναφορά στα πιθανά προβλήματα για την Κοινότητα από την ελληνική ένταξη, όπως η επίπτωση στον κοινοτικό προϋπολογισμό, η διατάραξη των σχέσεων της με την Τουρκία, καθώς και οι διαρθρωτικές αδυναμίες στους τομείς της δημόσιας διοίκησης και της οικονομίας. Συνεπώς, κατέληγε στο συμπέρασμα της ανάγκης πρότερης ενωσιακής θεσμικής προετοιμασίας, της λήψης μέριμνας για την Τουρκία και της καθιέρωσης μιας προενταξιακής περιόδου, προκειμένου με την κοινοτική συνδρομή να επιτευχθούν οι αναγκαίες προσαρμογές για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.¹¹⁹

Δραστική ήταν η αντίδραση του Καραμανλή, ο οποίος εξέφρασε την έντονη διαφωνία του με την πρόβλεψη της προενταξιακής περιόδου και της αναφοράς στις ελληνοτουρκικές διαφορές, χαρακτηρίζοντας την γνωμοδότηση της Επιτροπής ως «πολιτικό λάθος», δηλώνοντας ότι δεν θα δεχόταν την ένταξη *«εάν επρόκειτο να γίνει κατά τρόπον που να θίγη την αξιοπρέπειαν του έθνους»*. Στο πλαίσιο αυτό, προσκάλεσε τους πρέσβεις των Εννιά χωρών, επισημαίνοντας την απόκλιση της ανωτέρω γνωμοδότησης της Επιτροπής σε σχέση με την εκπεφρασμένη πολιτική βούληση των αρχηγών των κρατών-μελών, υπογραμμίζοντας τον κίνδυνο από το ενδεχόμενο εμπέδωσης της πεποίθησης στην ελληνική κοινή γνώμη ότι δεν υπήρχε μέλλον στη δημοκρατική Ευρώπη εξαιτίας της Τουρκίας και άρα της δημιουργίας σοβαρού προβλήματος υποστήριξης του δυτικού προσανατολισμού της χώρας.¹²⁰

Η ανωτέρω παρέμβαση του Έλληνα πρωθυπουργού είχε θετικά αποτελέσματα, καθώς κατά την τακτική Σύνοδο του, το Συμβούλιο Υπουργών, στις 9 Φεβρουαρίου του 1976, σε μία κίνηση χωρίς προηγούμενο, απέρριψε τις ανωτέρω επιφυλάξεις της Επιτροπής, με τη λήψη ομόφωνης απόφασης υπέρ της αποδοχής της αίτησης της Ελλάδας και της έναρξης ενταξιακών διαπραγματεύσεων.¹²¹

Σημαντικό ρόλο στην ανωτέρω απόφαση του Συμβουλίου Υπουργών της ΕΟΚ διαδραμάτισε η συναίσθηση του γεωπολιτικού επιχειρήματος και της ανάγκης διατήρησης τόσο της Ελλάδας στον δυτικό συνασπισμό όσο και της σταθερότητας στην νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ. Επιπρόσθετα, ευνοϊκά αντιμετώπιστηκε

¹¹⁹ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 260-261.

¹²⁰ Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 152-155.

¹²¹ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 262.

και το πολιτικό επιχείρημα της ανάγκης στερέωσης των δημοκρατικών θεσμών στην Ελλάδα, αλλά και της κυβέρνησης Καραμανλή, ενώ συνέπεσε με τις συζητήσεις στο εσωτερικό της Κοινότητας με βάση την Έκθεση του Λέο Τίντεμανς, το 1976, για τη σύσταση της «Ευρωπαϊκής Ένωσης» και τη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας με βασικό στοιχείο της την προάσπιση της δημοκρατίας. Συνεπώς, η αποδοχή της Ελλάδας, του λίκνου της αρχαίας δημοκρατίας και του πολιτισμού, θα ενίσχυε περαιτέρω την εικόνα της ΕΟΚ ως θεματοφύλακα της δημοκρατίας.¹²²

Εξίσου ευνοϊκός παράγοντας, τέλος, για την Ελλάδα αποτέλεσε και η επίτευξη μεγαλύτερου βαθμού συνεργασίας εντός των κόλπων της Κοινότητας, με κορυφαίες συνισταμένες τη θεσμοθέτηση, το 1973-1974, της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Συνεργασίας (ΕΠΣ) και των Διασκέψεων των ηγετών της Κοινότητας, καθώς και την περαιτέρω προώθηση της οικονομικής και νομισματικής ενοποίησης μετά από πρόταση της Επιτροπής υπό τον Πιερ Βερνέρ και τη δημιουργία του Ευρωπαϊκού Νομισματικού Συστήματος (ΕΝΣ), το 1975.¹²³

Παρά το πανηγυρικό κλίμα στις δηλώσεις και των δύο πλευρών, σύντομα αναδύθηκαν νέα προσκόμματα. Ειδικότερα, από την ελληνική πλευρά δηλωνόταν ότι οι διαπραγματεύσεις θα έπρεπε να είναι σύντομες, λόγω της μεσολάβησης της προηγηθείσας περιόδου της Συμφωνίας Σύνδεσης του 1961 και άρα της επίτευξης μεγάλου μέρους των αναγκαίων προσαρμογών και εναρμόνισης με το κοινοτικό κεκτημένο. Αντίθετα, από την πλευρά των εκπροσώπων της Κοινότητας, εκφραζόταν δυσπιστία για τη δυνατότητα επιτάχυνσης των διαπραγματεύσεων, λόγω του μεγάλου εύρους οικονομοτεχνικών λεπτομερειών και άρα της ανάγκης ανταλλαγής στοιχείων και συνεπώς υπέρ της επιλογής της πιο αργής διαδικασίας.¹²⁴

Εξίσου σημαντικός λόγος για τη τήρηση της ανωτέρω στάσης της Κοινότητας, εδραζόταν στο γεγονός ότι η ελληνική περίπτωση θεωρούταν δεδομένο ότι θα χρησιμοποιούταν ως προηγούμενο και για την επικείμενη ένταξη και των δύο ιβηρικών χωρών και άρα θα έπρεπε να δοθεί ιδιαίτερη προσοχή ιδίως όσον αφορά τις λεπτομέρειες στον αγροτικό τομέα, αλλά και στο ενωσιακό σύστημα λειτουργίας και

¹²²Κaramouzi, *ό.π.*, σσ. 49-58.

¹²³Young, *ό.π.*, σσ. 120-123.

¹²⁴Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 262-263.

λήψης των αποφάσεων από τη νέα διεύρυνση, σε μία περίοδο που, όπως αναφέρθηκε, δεν είχε ακόμα ολοκληρωθεί η αφομοίωση από την πρώτη διεύρυνση του 1973.¹²⁵

Σύμφωνα με την άποψη ορισμένων χωρών, τέλος, με προεξάρχουσες την Μ. Βρετανία και την Δυτική Γερμανία, θα έπρεπε να επιλυθεί και το ζήτημα των ευρωτουρκικών σχέσεων, επιχείρημα το οποίο υποδαύλιζε και η τουρκική πλευρά, προβάλλοντας φόβους για ελληνική προσπάθεια απομόνωσής της από την ΕΟΚ. Για αυτόν τον λόγο, τον Μάρτιο του 1976, έλαβε χώρα το Συμβούλιο Σύνδεσης ΕΟΚ-Τουρκίας, ενώ εντάθηκαν οι συζητήσεις για συμμετοχή της Τουρκίας στην ΕΠΣ.¹²⁶

Η ανωτέρω πληθώρα ανοιχτών ζητημάτων οδήγησε σε καθυστέρηση των διαπραγματεύσεων, με αποτέλεσμα να αυξηθούν οι φωνές εντός της Κοινότητας για αποσύνδεση με τις αντίστοιχες της Ελλάδας, ώστε να μην δημιουργηθεί η εικόνα μιας «υποψηφιότητας δεύτερης κατηγορίας». Στο ίδιο πλαίσιο, θα πρέπει να ερμηνευθεί και η τουρκική πίεση προς την Ελλάδα με αποκορύφωμα την έξοδο του Σισμίκ στο Αιγαίο, για διεξαγωγή ερευνών για πετρέλαιο, στις 24 Ιουλίου 1976, τρεις μόλις ημέρες πριν την επίσημη έναρξη των ελληνικών ενταξιακών διαπραγματεύσεων.¹²⁷

Συνεπώς, η διαπραγματευτική διαδικασία εγκαινιάστηκε, στις 27 Ιουλίου 1976, στις Βρυξέλλες, σε κοινή Υπουργική Σύνοδο. Η κοινοτική αντιπροσωπεία προσδιόρισε ότι οι συνομιλίες θα εδράζονταν στην εφαρμογή δύο θεμελιακών αρχών: πρώτον την αποδοχή των Συνθηκών και του «κοινοτικού κεκτημένου» από την Ελλάδα και δεύτερον την αναζήτηση λύσεων όχι με τροποποίηση των κοινοτικών κανόνων, αλλά με μεταβατικές ρυθμίσεις. Η ελληνική πλευρά αποδέχθηκε το ανωτέρω πλαίσιο και προδιέγραψε τους δικούς της στόχους που συνίσταντο στην άμεση, πλήρη και ισότιμη συμμετοχή στην γενικότερη πολιτική της Κοινότητας και στους χρηματοδοτικούς μηχανισμούς της, στην εφαρμογή της ΚΑΠ, στην κατάλληλη προσαρμογή του χρονοδιαγράμματος στον βιομηχανικό τομέα, καθώς και στην εμφάνιση της χώρας ως καθαρού επωφελομένου του κοινοτικού προϋπολογισμού.¹²⁸

¹²⁵Καράμουζι, *ό.π.*, σσ. 58-65.

¹²⁶Τομαή-Κωνσταντοπούλου, *ό.π.*, σσ. 36-38 και 314-316.

¹²⁷Καράμουζι, *ό.π.*, σσ. 66-80.

¹²⁸Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 262-263.

Εξίσου σημαντική για τις ενταξιακές διαπραγματεύσεις, πέρα από τον καίριο ρόλο του ίδιου του Καραμανλή, αναδείχθηκε η σύνθεση του επιτελείου της ελληνικής αντιπροσωπείας. Στο πλαίσιο αυτό, ο πρωθυπουργός συνέστησε μία ολιγομελή ομάδα, με την ανάθεση στον Παναγή Παπαληγούρα, Υπουργό Συντονισμού, της εκπροσώπησης της χώρας στις διαπραγματεύσεις, του Νικόλαου Κυριαζίδη, πρώην Αντιπροέδρου της Τράπεζας της Ελλάδας, ως επικεφαλής και του Γρηγόριου Βάρφη, Γενικού Διευθυντή για την ευρωπαϊκή συνεργασία και τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις του Υπ. Συντονισμού, ως αναπληρωτή του. Επίσης, του Αθανάσιου Ανδρεόπουλου, Γενικού Διευθυντή Οικονομικών Σχέσεων του Υπ. Συντονισμού και του Άγγελου Ζαχαρόπουλου, Γενικού Διευθυντή του Υπ. Αγροτικής Ανάπτυξης, σε συνδυασμό με τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης Καραμανλή και την ανάληψη του τελευταίου Υπουργείου από τον Ιωάννη Μπούτο είχαν ιδιαίτερα ενεργό ρόλο στις διαπραγματεύσεις. Τέλος, το 1977, συστάθηκε και θέση Υπουργού για τις Ευρωπαϊκές Υποθέσεις, στην οποία τοποθετήθηκε ο Γεώργιος Κοντογεώργης.¹²⁹

Η επίσημη έναρξη των διαπραγματεύσεων έλαβε χώρα στις 19 Οκτωβρίου 1976, στο Λουξεμβούργο όπου πραγματοποιήθηκε η 1^η Υπουργική Σύνοδο Ελλάδας-ΕΟΚ ταυτόχρονα με τη σύγκληση του Συμβουλίου Υπουργών της Κοινότητας, κατά την οποία καθορίστηκαν οι ειδικότερες λεπτομέρειες ως προς τα όργανα και τον τρόπο διεξαγωγής των διαπραγματεύσεων.¹³⁰

Η διαφορά στρατηγικών μεταξύ των δύο πλευρών ωστόσο ήταν εμφανής καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας, ενώ τις εκατέρωθεν σχέσεις επιβάρυνε η αμοιβαία καχυποψία που αναπτύχθηκε σταδιακά κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων. Από την πλευρά της Κοινότητας, δινόταν ιδιαίτερη έμφαση στο ζήτημα των οικονομικοτεχνικών θεμάτων, ενώ υπήρξε κριτική για την ελλιπή παροχή αξιόπιστων στατιστικών στοιχείων εκ μέρους της Ελλάδας με το επιχείρημα της ισχύος της Συμφωνίας Σύνδεσης, το οποίο όμως δεν γινόταν αποδεκτό. Από την άλλη, η ελληνική πλευρά θεωρούσε ότι η επιμονή των κοινοτικών οργάνων στις τεχνικοοικονομικές λεπτομέρειες υπέκρυπτε την πρόθεση είτε εξυπηρέτησης ίδιων

¹²⁹Κaramouzi, *ό.π.*, σσ. 87-88.

¹³⁰Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 262-263.

συμφερόντων των Εννιά είτε την σκόπιμη καθυστέρηση προκειμένου να συνδεθεί η ελληνική αίτηση με τις επικείμενες αιτήσεις των δύο ιβηρικών χωρών.¹³¹

Η συνέχιση του χάσματος στις διαπραγματεύσεις είχε ως αποτέλεσμα για μία ακόμη μία φορά τη δραστική παρέμβαση του ίδιου του Καραμανλή σε δύο μέτωπα. Αφενός να απευθυνθεί στους Εννιά ομολόγους και αφετέρου να προβεί στην αλλαγή ορισμένων προσώπων της ελληνικής διαπραγματευτικής ομάδας.

Όσον αφορά το πρώτο σκέλος, στις 26 Απριλίου 1977, ο Καραμανλής, απευθύνθηκε μέσω επιστολής στους Εννιά ομολόγους του, δίνοντας έμφαση στις επιπτώσεις από τις καθυστερήσεις στις διαπραγματεύσεις, εστιάζοντας στα κόμματα της αντιπολίτευσης, τα οποία αναμφίβολα θα τις αξιοποιούσαν για να κλονίσουν την εμπιστοσύνη της κοινής γνώμης προς τις δυτικοευρωπαϊκές χώρες και να σύρουν την Ελλάδα μακριά από τη Δύση. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Καραμανλής, τον Μάιο του 1977, είχε συνομιλίες με τον Σμίτ στο περιθώριο της Συνόδου του ΝΑΤΟ στο Λονδίνο, στη συνέχεια μετέβη στο Παρίσι για ανεπίσημη συνάντησή του με τον ντ' Εσταίν, ενώ στα τέλη του μήνα έλαβε χώρα επίσημη επίσκεψη του Αντρέοττι στην Αθήνα.¹³²

Όσον αφορά το δεύτερο σκέλος της παρέμβασής του, στα τέλη του 1977, έλαβε την απόφαση της αλλαγής ορισμένων μελών της ελληνικής διαπραγματευτικής ομάδας με την παραίτηση των Κυριαζίδη και Βάρφη και την αντικατάστασή τους από τον Βύρωνα Θεοδωρόπουλο, πρώην πρέσβη της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ και Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών και τον Ανδρέοπουλο αντίστοιχα, αλλαγή η οποία είχε θετικό αντίκτυπο στις ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την μεγαλύτερη έμφαση στις τεχνικοοικονομικές λεπτομέρειες.¹³³

Παρά την ανάληψη των ανωτέρω πρωτοβουλιών από τον Καραμανλή, ωστόσο το χάσμα παρέμενε, όπως επιβεβαιώθηκε κατά τη 2^η Υπουργική Σύνοδο Ελλάδας-ΕΟΚ με την μη έναρξη ουσιαστικών ενταξιακών διαπραγματεύσεων, ιδίως λόγω της επιμονής εκ μέρους της Γαλλίας και της Ιταλίας για την ανάγκη αναθεώρησης της ΚΑΠ για τα μεσογειακά αγροτικά προϊόντα, εξαιτίας της ισχυρής

¹³¹Κaramouzi, *ό.π.*, σσ. 89-93.

¹³²Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 428-442 και 452-458.

¹³³Κaramouzi, *ό.π.*, σσ. 87-88.

πίεσης από τα ισχυρά αγροτικά τους λόμπυ, αλλά και της έναρξης της προεκλογικής περιόδου στην Γαλλία, ενόψει των επικείμενων εκλογών του 1978. Στις 5 Απριλίου 1977, κατά τη διάρκεια της 3^{ης} Υπουργικής Συνόδου Ελλάδας-ΕΟΚ, ο Παπαληγούρας, εστίασε στην λανθασμένη εντύπωση για την επίδραση της ένταξης της Ελλάδας, λόγω του μικρού μεγέθους της, στην ΚΑΠ, καθώς και της ανάγκης αποσύνδεσης της υποψηφιότητας της με τις δύο ιβηρικές χώρες, ενώ χρησιμοποίησε εκ νέου τα επιχειρήματα της συνέχισης της ισχύος της Συμφωνίας Σύνδεσης και των κινδύνων από μια πιθανή καθυστέρηση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων.¹³⁴

Ευνοϊκές εξελίξεις για τα ελληνικά επιχειρήματα, ωστόσο, αποτέλεσαν τόσο η άμβλυση της ιταλικής στάσης, μετά την επίσκεψη στην Αθήνα του Αντρεότι, όσο και η κάμψη της αδιάλλακτης γαλλικής στάσης για την αναθεώρηση της ΚΑΠ, μετά τη δραστική παρέμβαση της Δυτικής Γερμανίας, ως του κύριου χρηματοδότη του κοινοτικού προϋπολογισμού. Συνεπώς, στην 4^η Υπουργική Σύνοδο Ελλάδας-ΕΟΚ, στις 25 Ιουλίου 1977, αν και παρέμειναν οι ενστάσεις, ιδίως για την ΚΑΠ, εντούτοις κατέστη σαφές ότι θα έπρεπε να υπάρξει κάτι θετικό για την Ελλάδα, με αποτέλεσμα την απόφαση της οριστικής αποσύνδεσης της αίτησής της από τις δύο ιβηρικές χώρες και άρα της αποδυνάμωσης της «ενιαίας μεσογειακής στάσης» της ΕΟΚ.¹³⁵

Παρά την ανωτέρω θετική εξέλιξη, εντούτοις οι ενταξιακές διαπραγματεύσεις είχαν ουσιαστικά παγώσει. Στο πλαίσιο αυτό, ο Καραμανλής έλαβε την απόφαση για επιτάχυνση κατά έναν χρόνο των εθνικών εκλογών, με την προκήρυξη τους, τον Σεπτέμβριο του 1977, με κύριο στόχο του ως προς την ΕΟΚ, να προλάβει τη δημιουργία πιθανών αντιευρωπαϊκών αισθημάτων στην ελληνική κοινή γνώμη.¹³⁶

Η ανωτέρω απόφαση του Καραμανλή οδήγησε την πλευρά των Εννιά στο να του προσφέρουν ένα θετικό νέο όσον αφορά την ΕΟΚ, συνειδητοποιώντας τη σημασία της εκλογικής νίκης της ΝΔ για τη συνέχιση της ομαλής πορείας των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Συνεπώς, στην 5^η Υπουργική Σύνοδο Ελλάδας-ΕΟΚ, στις 17 Οκτωβρίου 1977, ανακοινώθηκε η απόφαση για τη μετάβαση από τη φάση των διερευνητικών επαφών σ' εκείνες των ουσιαστικών διαπραγματεύσεων με το

¹³⁴ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 264.

¹³⁵ Karamouzi, *ό.π.*, σσ. 95-109.

¹³⁶ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 294-317.

άνοιγμα 4 κεφαλαίων και παρότι αφηνόταν εκτός το ακανθώδες ζήτημα της ΚΑΠ, εντούτοις αναμφίβολα αποτελούσε μια θετική είδηση για την Ελλάδα.¹³⁷

Οι εκλογές του Σεπτεμβρίου του 1977 οδήγησαν σε επικράτηση της ΝΔ, αν και με σαφώς μικρότερο ποσοστό σε σχέση με την αντίστοιχη του 1974. Συνεπώς, ο Καραμανλής επιχείρησε να κεφαλαιοποιήσει την εκλογική του επικράτηση για την επιτάχυνση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Για αυτόν τον λόγο, αποφάσισε αφενός τη κατάθεση ενός συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος για τον τερματισμό των διαπραγματεύσεων πριν από τα τέλη του 1978, και αφετέρου τη πραγματοποίηση ενός νέου γύρου διμερών επαφών, μεταξύ Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου του 1978, σε Λονδίνο, Βρυξέλλες, Παρίσι και Βόννη με βασικό επιχείρημα του ότι οποιαδήποτε περαιτέρω καθυστέρηση θα επέφερε ισχυρό πλήγμα της ευρωπαϊκής ιδέας στην Ελλάδα, αλλά και στον φιλοδυτικό προσανατολισμό της.¹³⁸

Πράγματι, οι ανωτέρω πρωτοβουλίες του Καραμανλή είχαν θετική επίδραση στην επιτάχυνση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων. Στο Συμβούλιο των Υπουργών, στις 7 Φεβρουαρίου 1978, αποφασίστηκε να επιδειχθεί ουσιαστική πρόοδος με την ανάληψη της δέσμευσης για ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων στις αρχές του 1979, απόφαση που επιβεβαιώθηκε και κατά τη διάρκεια της 6^{ης} Υπουργικής Συνόδου Ελλάδας-ΕΟΚ, στις 3 Απριλίου 1978.¹³⁹ Παρά την πρόοδο των διαπραγματεύσεων, εντούτοις ο Καραμανλής δεν εφησύχασε, εκκινώντας έναν νέο γύρο διμερών επαφών με την πραγματοποίηση επισκέψεων, τον Μάρτιο και τον Απρίλιο του 1978, σε Δανία, Λουξεμβούργο, Ολλανδία και Ιταλία.¹⁴⁰

Η ύστατη φάση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων, παρότι εκκινούσε με ευνοϊκούς οριζώντες, λόγω της γερμανικής και γαλλικής προεδρίας στην ΕΟΚ αντίστοιχα, χωρών οι οποίες ήταν υπέρμαχοι της ελληνικής ένταξης, εντούτοις σηματοδεύτηκε από την έγερση διαφόρων προσκομμάτων στην πορεία των διαπραγματεύσεων. Ειδικότερα, το σημαντικότερο ακανθώδες ζήτημα αποτελούσε η επίπτωση της ένταξης της Ελλάδας στην εφαρμογή της ΚΑΠ και για αυτόν τον λόγο

¹³⁷ Karamouzi, *ό.π.*, σσ. 126-129.

¹³⁸ Καραμανλής, Τόμ. 10, *ό.π.*, σσ. 101-116.

¹³⁹ Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 266-267.

¹⁴⁰ Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 153-172.

προτεινόταν από τους Εννιά μια μεταβατική περίοδος 7 ετών. Έτερο εκκρεμές ζήτημα αποτέλεσε η ελεύθερη διακίνηση των Ελλήνων εργαζομένων στην ΕΟΚ, καθώς ιδίως η Δυτική Γερμανία δεν συμφωνούσε με την άποψη της Επιτροπής για τη μικρή επίπτωση στις αγορές εργασίας των Εννιά, προτείνοντας την πρόβλεψη μιας ακόμα μεγαλύτερης μεταβατικής περιόδου. Επίσης, έθετε και το θέμα του ύψους των οικογενειακών επιδομάτων, ζητώντας να υπολογίζεται με βάση το κόστος διαβίωσης της Ελλάδας, και όχι του αντίστοιχου των Εννιά, προκαλώντας την αντίδραση ιδίως της Κοινότητας για παρέκκλιση από το κοινοτικό δίκαιο, αλλά και άλλων χωρών, οι οποίες θεωρούσαν ότι οι ανωτέρω προτάσεις δεν θα μπορούσαν να γίνουν αποδεκτές, εφόσον θα δημιουργούσε μία «δεύτερης τάξης» κατηγορία πολιτών.¹⁴¹

Προκειμένου να αρθεί το ανωτέρω αδιέξοδο, ο Καραμανλής αποφάσισε τη διεξαγωγή ενός ακόμη ευρωπαϊκού γύρου διαβουλεύσεων, τον Οκτώβριο του 1978, σε Παρίσι, Ρώμη και Δουβλίνο, ενώ εξίσου σημαντικές ήταν και οι συνομιλίες του με τον Πρόεδρο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής στην Αθήνα.¹⁴² Παρά το θετικό κλίμα στις διμερείς συναντήσεις του Καραμανλή, η διχογνωμία εντός των κόλπων της Κοινότητας για τα ανωτέρω ζητήματα συνεχιζόταν αμείωτη. Στην 8^η Υπουργική Σύνοδο Ελλάδας-ΕΟΚ, τον Νοέμβριο του 1978, υπήρξε γενικότερη συμφωνία από τους Εννιά για την πρόβλεψη 5ετούς μεταβατικής περιόδου για την Ελλάδα με την εξαίρεση μιας 7 ή δετούς περιόδου για ορισμένους τομείς. Ωστόσο, ταυτόχρονα εκφράζονταν η απόφαση για συμμετοχή της χώρας στα ενωσιακά θεσμικά όργανα και στο σύστημα λήψης αποφάσεων της Κοινότητας από την πρώτη ημέρα της ένταξης της στην ΕΟΚ, προκαλώντας την έντονη αντίδραση της ελληνικής πλευράς.¹⁴³

Οι ανωτέρω προτάσεις αποτέλεσαν το αντικείμενο της διαπραγμάτευσης της 9^{ης} Υπουργικής Συνόδου Ελλάδας-ΕΟΚ στις 6 Δεκεμβρίου 1978 όπου αποφασίστηκε δετής μεταβατική περίοδος για τα φρούτα, τα λαχανικά και το κρασί, καθώς και για τον τομέα των κοινωνικών υποθέσεων. Ωστόσο, οι παραπάνω όροι προκάλεσαν την έντονη αντίδραση της ελληνικής πλευράς για δυσμενή μεταχείριση της χώρας.¹⁴⁴

¹⁴¹Καramouzi, *ό.π.*, σσ. 149-151.

¹⁴²Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 333-345 και 370-378.

¹⁴³Καramouzi, *ό.π.*, σσ. 152-156.

¹⁴⁴Σβολόπουλος, *ό.π.*, σσ. 266-267.

Επιπρόσθετα, ο ίδιος ο Καραμανλής μέσω επιστολής του προς τους Εννιά ομολόγους του, τον Δεκέμβριο του 1978, εστίασε στην ανάγκη μιας καλύτερης προσφοράς προς την Ελλάδα, αναφέροντας ότι «*Μου είναι αδύνατον να παρουσιάσω μία τέτοια συμφωνία στον ελληνικό λαό*», τονίζοντας την άδικη μεταχείριση της Ελλάδας εφόσον η Κοινότητα επέμεινε στην επιβολή διαφορετικών όρων από αυτούς που ίσχυσαν κατά την πρώτη διεύρυνσή της.¹⁴⁵

Στη συγκεκριμένη αντίδραση του Έλληνα πρωθυπουργού θα πρέπει να συνυπολογιστούν και εσωτερικοί λόγοι, καθώς οι ανωτέρω όροι της Κοινότητας οδήγησαν στην άσκηση έντονης αντιπολιτευτικής κριτικής. Για αυτόν τον λόγο, ο Καραμανλής αποφάσισε η Ελλάδα να μην λάβει μέρος στις πρώτες άμεσες εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, το 1979, αλλά να ορίσει τους 24 βουλευτές με βάση την εγχώρια κοινοβουλευτική πλειοψηφία, καθώς θεωρούσε ότι διαφορετικά θα μετατρέπονταν σε άτυπο δημοψήφισμα για την ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ.¹⁴⁶

Υπό το παραπάνω πλαίσιο, έλαβε χώρα η 10^η Υπουργική Σύνοδος Ελλάδας-ΕΟΚ, στις 20 Δεκεμβρίου 1978, κατά τη διάρκεια της οποίας οι Εννιά επέμειναν στις ανωτέρω θέσεις. Ο ρόλος της γερμανικής προεδρίας αναδείχθηκε καθοριστικός για την εξεύρεση συμβιβαστικής λύσης με την επίτευξη συμφωνίας για την υιοθέτηση γενικής 5ετούς μεταβατικής περιόδου, με μόνη εξαίρεση την 7 ετή για τα ροδάκινα και τη τομάτα, ενώ στον τομέα των κοινωνικών υποθέσεων σημειώθηκε η δέσμευση για μία σταδιακή προσαρμογή στην ίση μεταχείριση των Ελλήνων εργαζομένων.¹⁴⁷

Οι αποφάσεις της 10^{ης} Υπουργικής Συνόδου Ελλάδας-ΕΟΚ της 20^{ης}-21^{ης} Δεκεμβρίου του 1978 χαρακτηρίστηκαν ως «ιστορικές», καθώς οι Εννιά και η Ελλάδα κατάφεραν να υπερνικήσουν τα συνεχή αδιέξοδα. Τα δύο τελευταία εκκρεμή θέματα στις αρχές του 1979 αφορούσαν τη συνεισφορά της Ελλάδας στον κοινοτικό προϋπολογισμό και το ακριβές ύψος των οικογενειακών επιδομάτων, τομέας όπου αναδύθηκαν εκ νέου διχογνωμίες, αν και σε μικρότερη ένταση. Ωστόσο, πριν τη σύγκληση της 11^{ης} και τελευταίας Υπουργικής Συνόδου Ελλάδας-ΕΟΚ, στις 3 Απριλίου 1979, είχε ήδη συμφωνηθεί το σύνολο των ζητημάτων, μετά από καίρια

¹⁴⁵ Καραμανλής, *ό.π.*, σσ. 406-409.

¹⁴⁶ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 294-317.

¹⁴⁷ Karamouzi, *ό.π.*, σσ. 157-166.

γαλλική παρέμβαση. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η απόφαση της Κοινότητας για την τελετή υπογραφής της Συμφωνίας Σύνδεσης στην Αθήνα, κατά παρέκκλιση του γενικού κανόνα των Βρυξελλών, με κύριο στόχο τη δημιουργία θετικού αντίκτυπου στην ελληνική κοινή γνώμη για την ευρωπαϊκή ιδέα.¹⁴⁸

Στις 28 Μαΐου 1979, υπογράφηκε στο Ζάππειο Μέγαρο, η «Συνθήκη Προσχωρήσεως» της Ελλάδας στην ΕΟΚ, τα συνημμένα παραρτήματα, και η Προσηρτημένη Πράξη «περί των όρων προσχωρήσεως και των προσαρμογών των συνθηκών». Ο ίδιος ο Καραμανλής, στον λόγο του, ανέφερε ότι «*Η Ελλάς προσέρχεται στην Ευρώπη με τη βεβαιότητα ότι στα πλαίσια της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης εμπεδώνεται για όλα τα μέρη η εθνική ανεξαρτησία, κατοχυρώνονται οι δημοκρατικές ελευθερίες, επιτυγχάνεται η οικονομική ανάπτυξη και γίνεται με τη συνεργασία όλων κοινός καρπός η κοινωνική και οικονομική πρόοδος... Παράλληλα, όμως η χώρα μας φιλοδοξεί να συμβάλει στο μέτρο των δυνατοτήτων της, στην πραγματοποίηση της ιδέας της Ενωμένης Ευρώπης, στην οποία βαθύτατα πιστεύει*».¹⁴⁹

Όσον αφορά τη στάση των υπολοίπων κομμάτων απέναντι στην ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο φιλοευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας διέτρεχε οριζόντια την μεγάλη πλειοψηφία των εγχώριων πολιτικών δυνάμεων και της κοινής γνώμης. Η ανωτέρω διαπίστωση ίσχυε ως επί το πλείστον και για την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο, καθώς τόσο στις εκλογές του 1974 όσο και του 1977, η ΝΔ, με βασικό σύνθημα της, μεταξύ άλλων, την ταχεία και πλήρη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ έλαβε την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών, ενώ κοινοβουλευτική συμμετοχή εξασφάλισαν και οι φιλοευρωπαϊκές δυνάμεις του παραδοσιακού Κέντρου, της Ένωσης Κέντρου/Νέες Δυνάμεις το 1974 και της Ένωσης Δημοκρατικού Κέντρου το 1977, με βασικό στέλεχος τον Γεώργιο Μαύρο, καθώς και του Κόμματος Δημοκρατικού Σοσιαλισμού (ΚΟΔΗΣΟ) του Ι. Πεσμαζόγλου.¹⁵⁰

Η ειδοποιός διαφορά, όμως, σε σχέση με την προδικτατορική περίοδο αποτελούσε η σχετική ενίσχυση των ευρωσκεπτικιστικών δυνάμεων, εκπροσωπούμενες ιδίως από το ΠΑΣΟΚ του Ανδρ. Παπανδρέου και δευτερευόντως

¹⁴⁸ Στο ίδιο, σσ. 179-182.

¹⁴⁹ Καραμανλής, Τόμ. 11, ό.π., σσ. 139-164.

¹⁵⁰ Χατζηβασιλείου, ό.π., σσ. 294-317.

των αντίστοιχων αντιευρωπαϊκών από το ΚΚΕ. Ειδικότερα, το ΠΑΣΟΚ, το οποίο στις εκλογές του 1977 ανήλθε στη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης ασκούσε δριμυία κριτική στην ένταξη στην ΕΟΚ, κάνοντας λόγο για την οικοδόμηση «αποικιοκρατικού» χαρακτήρα εξάρτησης, επικαλούμενο τις δυσμενείς επιπτώσεις της στον βιομηχανικό και αγροτικό τομέα, καθώς και την απεμπόληση εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων στον τομέα της ασφάλειας.¹⁵¹ Ωστόσο, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσθήκη στο φιλοευρωπαϊκό στρατόπεδο του ΚΚΕ εσωτερικού, που θεωρούσε πως «κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις ουσιαστικών διαρθρωτικών αλλαγών στην ελληνική οικονομία και κοινωνία είναι δυνατόν η ένταξη στην ΕΟΚ να ενισχύσει τις διαδικασίες εκδημοκρατισμού και εκσυγχρονισμού της Ελλάδας».¹⁵²

Η ανωτέρω διάκριση μεταξύ των εγχώριων πολιτικών δυνάμεων θα αναδειχθεί και κατά τη διάρκεια των συζητήσεων στην ελληνική Βουλή, στις 25-28 Ιουνίου 1979 για την επικύρωση της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ. Το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ αποφάσισαν να αποχωρήσουν από τη Βουλή και να απόσχουν των σχετικών συζητήσεων. Το ΠΑΣΟΚ πρόβαλε το επιχείρημα ότι με την προσχώρηση ανατρέπεται η εγχώρια έννομη τάξη, λόγω της αποδοχής του κοινοτικού κεκτημένου από ελληνικής πλευράς, γεγονός ενισχυτικό της άποψης του περί άσκησης εκ μέρους της κυβέρνησης Καραμανλή πολιτικής «εθνικής υποτέλειας». Επιπρόσθετα, ζητήθηκε η κατάθεση όλων των φακέλων σχετικά με τις διαπραγματεύσεις, ώστε να προηγηθεί της συζήτησης, ενδελεχής μελέτη τους. Το ΚΚΕ, τέλος, πρόβαλε για την αποχώρησή του το επιχείρημα του περιορισμένου χρόνου συζήτησης, της ανεπαρκούς τηλεοπτικής κάλυψης, καθώς και της αντίθεσής του στην ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ.¹⁵³

Τελικά, η επίσημη ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ θα ισχύσει από την 1^η Ιανουαρίου 1981, με κυβέρνηση της ΝΔ υπό τον Γεώργιο Ράλλη, με τον Καραμανλή,

¹⁵¹ Σουζάνα Βέρνυ, «Τα πολιτικά κόμματα και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ», στο: *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 38, Μάιος 1989, σσ. 61-66.

¹⁵² Καζάκος, *ό.π.*, σσ. 330-331.

¹⁵³ Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, *Παναγιώτης Κανελλόπουλος-Ιωάννης Πεσμαζόγλου, Η προσχώρηση της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1979)*, στο: Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου II*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2013.

πλέον ως Πρόεδρο της Δημοκρατίας, σηματοδοτώντας την έμπρακτη μετουσίωση για πρώτη φορά του διαχρονικού φιλοδυτικού και συνάμα φιλοευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας.

Συμπεράσματα

Ο προσανατολισμός της Ελλάδας προς την Δύση, ήδη από τον 18^ο αι., αν όχι και πιο πριν, αποτελούσε βασικό ιδεολογικό άξονα ευρύτερων τμημάτων των αστικών πολιτικών δυνάμεων και της κοινής γνώμης, παρά τις κατά καιρούς αμφιταλαντεύσεις προς την Ανατολή. Κατά την σύγχρονη εποχή, ο ανωτέρω διαχρονικός προσανατολισμός της χώρας επιβεβαιώθηκε τόσο κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου όσο και κατά την μεταπολεμική εποχή με τη συμμετοχή της Ελλάδας στις σημαντικότερες συσσωματώσεις του δυτικού συνασπισμού, όπως ο ΟΕΟΣ/ΟΟΣΑ, το Συμβούλιο της Ευρώπης, το ΝΑΤΟ και τέλος η ΕΟΚ/ΕΕ, αποτελώντας αναπόσπαστο μέρος τους μέχρι και σήμερα.

Η επιλογή της ΕΟΚ σε σχέση είτε με την ΕΖΕΣ είτε με την μη συμμετοχή σε κάποια ευρωπαϊκή συσσωμάτωση εδραζόταν σε πληθώρα λόγων, πέρα από τον καίριο ρόλο του Καραμανλή ως προς τις συνεχείς παρεμβάσεις του τόσο προς τους ομολόγους του όσο και σε εσωτερικό επίπεδο ως προς την κάμψη των διαφόρων ευρωσκεπτικιστικών ρητορειών, αλλά και στην ίδια την πετυχημένη επιλογή του πολιτικού και διοικητικού διαπραγματευτικού επιτελείου. Ειδικότερα, πολιτικοί λόγοι αποτέλεσαν η εμπέδωση της δημοκρατίας και των θεσμών ενός σύγχρονου κράτους δικαίου μέσω της πλήρους και ισότιμης συμμετοχής στην χορεία των δυτικοευρωπαϊκών φιλελεύθερων αντιπροσωπευτικών δημοκρατιών. Οικονομικοί λόγοι, η απόσπαση πλεονεκτημάτων για τα ελληνικά αγροτικά προϊόντα, ιδίως στο πλαίσιο της ΚΑΠ, αλλά και για την μακροπρόθεσμη παραγωγική αναδιάρθρωση της δημόσιας διοίκησης, της οικονομίας και της κοινωνίας και της ανόδου του εθνικού εισοδήματος. Γεωπολιτικοί λόγοι, η περαιτέρω κατοχύρωση της εξωτερικής ασφάλειας και άμυνας, και η καθιέρωση του διεθνούς και περιφερειακού ειδικού βάρους της χώρας.

Αντίστοιχοι ήταν και οι λόγοι της αποδοχής της Ελλάδας από την πλευρά της ΕΟΚ σε συνδυασμό με την ίδια την θεσμική εξέλιξη της Κοινότητας στα πρώτα

είκοσι χρόνια σύστασής της μέσα από τις επιλογές άλλοτε «της φυγής προς τα εμπρός» και άλλοτε των πισωγυρισμάτων υπό το πρίσμα της διελκυστίνδας μεταξύ υπερεθνικότητας και διακυβερνητικότητας και μεταξύ εμβάθυνσης και διεύρυνσης. Συνεπώς, οι πολιτικοί λόγοι συνίσταντο στο ότι η ΕΟΚ κατέστησε κεντρικό κομμάτι της ταυτότητας της την προάσπιση της δημοκρατίας και συνεπώς η ένταξη της Ελλάδας θα αποτελούσε ένα πετυχημένο προηγούμενο για την επέκταση του ανωτέρω προτύπου γενικότερα στον νοτιοευρωπαϊκό χώρο. Οικονομικοί λόγοι, στην επέκταση και του πετυχημένου παραδείγματος της κοινής αγοράς και προς τον μεσογειακό χώρο μετά την βόρεια διεύρυνση του 1973. Γεωπολιτικοί λόγοι, τέλος στην περαιτέρω ενδυνάμωση της νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ και του ευρύτερου δυτικού αμυντικού συστήματος εντός του ψυχροπολεμικού πλαισίου.

Ο ανωτέρω στρατηγικός χαρακτήρας των αμφίδρομων δεσμών μεταξύ της Ελλάδας και της ΕΟΚ απεδείχθη περίτρανα στο γεγονός ότι το «πάγωμα» των εκατέρωθεν σχέσεων κατά την περίοδο της επταετούς στρατιωτικής δικτατορίας δεν σηματοδότησε μία αμετάκλητη δομική μεταβολή, αλλά αντίθετα συνεχίστηκε η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο πόλων. Συνεπώς, παρά την αναστολή των δημοκρατικών ελευθεριών και άρα της καίριας αποδυνάμωσης του πολιτικού κριτηρίου, εντούτοις η ΕΟΚ για γεωπολιτικούς κυρίως λόγους, δεν απέκοψε εντελώς τις γέφυρες επικοινωνίας με την Ελλάδα, επιδιώκοντας ταυτόχρονα την άσκηση πιέσεων για τη βελτίωση της εσωτερικής κατάστασης. Από την άλλη πλευρά, και η Χούντα παρά την «απέχθεια» της προς τα δημοκρατικά ιδεώδη της ΕΟΚ, αλλά και του Συμβουλίου της Ευρώπης, επιδίωξε εναγωνίως την συνέχιση των εκατέρωθεν σχέσεων, αναζητώντας την εξωτερική και εσωτερική νομιμοποίησή του ανελεύθερου καθεστώτος της στον χώρο της Ευρώπης και όχι σε έτερες διεθνείς συσσωματώσεις.

Συνεπώς, μέσα από την ανάλυση των ενταξιακών φάσεων της περιόδου 1959-1979, ο χαρακτηρισμός της Σύνδεσης της Ελλάδας με την ΕΟΚ, ως καθεστωτική επιλογή,¹⁵⁴ κρίνεται ως δικαιολογημένος, καθώς παρά την επιβολή της Χούντας ή την κατά καιρούς ενίσχυση των ευρωσκεπτικιστικών και αντιευρωπαϊκών ρητορειών, εντούτοις η ΕΟΚ/ΕΕ παραμένει δομικό στοιχείο αναφοράς της χώρας τόσο στο

¹⁵⁴ Χατζηβασιλείου, *ό.π.*, σσ. 369-371.

εσωτερικό και κοινωνικοοικονομικό πεδίο, όσο και σε διεθνές και περιφερειακό επίπεδο έως και σήμερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή, *Αρχείο, γεγονότα και κείμενα*, Τόμ. 1-12, Αθήνα 1992-1997.

Βαλντέν Σωτήρης, *Ελλάδα και ανατολικές χώρες 1950-1967. Οικονομικές σχέσεις και πολιτική*, Τόμ. Α-Β, Οδυσσεάς, Αθήνα 1991.

Βέρνυ Σουζάνα, «Τα πολιτικά κόμματα και η ένταξη της Ελλάδας στην ΕΟΚ», στο: *Σύγχρονα Θέματα*, Τχ. 38, Μάιος 1989, σσ. 61-66.

Βερέμης Θάνος, «Οι ελληνοτουρκικές σχέσεις 1974-1981», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Τόμ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 345-349.

Διαμαντόπουλος Θανάσης, «Η δικτατορία των Συνταγματαρχών 1967-1974. Το απριλιανό καθεστώς», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Τόμ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 266-286.

Ζαχαρίου Στέλιος, «Η ελληνική εξωτερική πολιτική στον απόηχο του Σχεδίου Μάρσαλ: διδάγματα, προτεραιότητες και στόχοι», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 62-70.

Ζελέπος Ιωάννης, «Ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της Ελλάδας και η μεταναστευτική πολιτική της κυβέρνησης Καραμανλή στην οκταετία 55-63», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 113-123.

Ιωακειμίδης Παναγιώτης, «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση: η εξωτερική πτυχή», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 154-162.

Καζάκος Πάνος, *Ανάμεσα σε κράτος και αγορά. Οικονομία και οικονομική πολιτική στην μεταπολεμική Ελλάδα (1944-2010)*, Πατάκης, Αθήνα 2001.

Κλάψης Αντώνης, «Φιλελευθερισμός και ελληνική εξωτερική πολιτική: Από τη Συνθήκη της Λωζάννης έως την ένταξη στην ΕΟΚ», στο: Αντ. Κλάψης (επιμ.) *Ειδικά Θέματα Διπλωματίας και Διεθνούς Οργάνωσης*, Παπαζήσης, Αθήνα 2019, σσ. 467-471.

Αποστολόπουλος Δημήτρης, Βλαχόπουλος Σπύρος, Γεωργής Γιώργος, Θωμάκος Δημήτρης, Καιρίδης Δημήτρης, Κλάψης Αντώνης, Κονιδάρης Μ.Ιωάννης, Κωνσταντινάκου ΜαραγκούΔέσποινα-Γεωργία, Κωνσταντίνα, Μελετιάδης Χάρης, Ναυπλιώτης Αλέξανδρος, Πανουτσόπουλος Αναστάσιος, Παπαδημητρίου Ευαγγελία, Παπαδιαμάντης Δημήτρης, Παπαδοπούλου Δώρα, Ποιμενίδου Αντιγόνη-Δέσποινα, Τσαπόγας Μιχάλης, Υφαντής Κώστας, Χατζηβασιλείου Ευάνθης, Χειλά Ειρήνη,

Χουρχούλης Διονύσης, «Η προπαγάνδα της δικτατορίας 1967-1974», στο: Σπ. Βλαχόπουλος, Δημ. Καιρίδης, Αντ. Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μίας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σσ. 82-109.

Κοτσιανού Γαρουφαλιά, *Πολιτικοί σχεδιασμοί και προσδοκώμενα αποτελέσματα από την Σύνδεση της Ελλάδος με την ΕΟΚ*, μεταπτυχιακή εργασία, Σχολή Πολιτικών και Οικονομικών Επιστημών, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2018.

Κούμας Μανώλης, «Πτυχές της «καραμανλικής στρατηγικής» ως προς την Δύση: Η επίσκεψη στο Λονδίνο, Φεβρουάριος 1961», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 103-115.

Μαραγκού Κωνσταντίνα, «Η «ελληνική υπόθεση» στο Συμβούλιο της Ευρώπης: Άγνωστες πτυχές από τον θρίαμβο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων», στο: Σπ. Βλαχόπουλος, Δημ. Καιρίδης, Αντ. Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μίας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σσ. 277-219.

Μινώτου Μαριέττα, «Η ευρωπαϊκή επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή 1957-1961», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 128-148.

-----, «Η προοπτική της ευρωπαϊκής ενοποίησης μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η επίσημη στάση της Ελλάδας (1946-1950)», *Διαχρονία*, τόμ. 3-4 (1998), σσ. 3-16.

Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., «Η ευρωπαϊκή πολιτική του Καραμανλή και η σύνδεση της Ελλάδας με την ΕΟΚ», στο: Κων. Σβολόπουλος (επιμ. σε συνεργασία με την Σαντάλ Μορέλ), *Ντε Γκώλ και Καραμανλής. Το έθνος το κράτος, η Ευρώπη*, Πατάκης, Αθήνα 2002, σσ. 147-154.

Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., «Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο: η ευρωπαϊκή τροχιά της Μεταπολίτευσης», στο: Κων. Αρβανιτόπουλος και Μαριλ. Κοππά (επιμ.), *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής (1974-2004)*, Λιβάνης, Αθήνα 2005, σσ. 99-121.

Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., «Οι ΗΠΑ και η ελληνική συμμετοχή στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, 1958-1961», στο: Κων. Ε. Μπότσιου και Γ. Σακκάς (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-1962*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 109-124.

Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., «Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής απέναντι στον “ανένδοτο αγώνα”», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Ε. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, Τόμ. Α, Αθήνα. 2008, σσ. 137-156.

Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε., Παναγής Παπαληγούρας. *Η κύρωση της Συμφωνίας Σύνδεσης της Ελλάδος με την ΕΟΚ (1962)*, στο: Κων. Ε. Μπότσιου (επιμ.), *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου Ι*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2010.

Μπότσιου Κωνσταντίνα Ε, «Οι αντιλήψεις για την ασφάλεια στην Ευρωπαϊκή επιλογή του Κωνσταντίνου Καραμανλή: ευρωπαϊκές και ατλαντικές διαστάσεις», στο: Ναπ. Μαραβέγιας (επιμ.), *Η Ελλάδα στην Ευρωπαϊκή Ένωση: παρελθόν, παρόν και μέλλον*, ΕΠΕΕΣ, Αθήνα 2008, σσ. 189-205.

Ναυπλιώτης Αλέξανδρος, «Η Δυτική Ευρώπη και η δικτατορία των Συνταγματαρχών», στο: Σπ. Βλαχόπουλος, Δημ. Καιρίδης, Αντ. Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μίας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σσ. 303-324.

Παπαστάμκου Σοφία, «'Το Ελληνικόν πρόβλημα εντός νέων πλαισίων': η σύνδεση της Ελλάδας με την Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα 1961-1967», στο: Κων. Ε. Μπότσιου και Γ. Σακκάς (επιμ.), *Η Ελλάδα, η Δύση και η Μεσόγειος 1945-1962*, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σσ. 125-148.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*, Τόμ. Α', Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2005.

Σβολόπουλος Κωνσταντίνος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, Τόμ. Β', Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα 2005.

-----, «Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδος 1974-1981», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Τόμ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 324-345.

Στεφανίδης Ιωάννης, «Οι εξωτερικές σχέσεις της Ελλάδας (1949-1955). Σε αναζήτηση ασφάλειας», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Τόμ. ΙΣΤ', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 237-247.

Ριζάς Σωτήρης, «Το Κυπριακό ζήτημα. Ο αγώνας για την Ένωση, η ανεξαρτησία και η τουρκική εισβολή», στο: *Ιστορία Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Τόμ. 9, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 97-110.

Τομαή-Κωνσταντοπούλου Φωτεινή, (επιμ), *Η συμμετοχή της Ελλάδας στην πορεία προς την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, Τόμ. Α'-Β', Υπουργείο Εξωτερικών, Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 2003.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, «Από τη Μεταπολίτευση έως τις εκλογές του 1981», στο: *Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Τόμ. ΙΣΤ, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2000, σσ. 294-317.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Στα σύνορα των κόσμων. Η Ελλάδα και ο Ψυχρός Πόλεμος (1952-1967)*, Πατάκης, Αθήνα 2009.

Χατζηβασιλείου Ευάνθης, *Ελληνικός Φιλελευθερισμός. Το ριζοσπαστικό ρεύμα 1932-1979*, Πατάκης, Αθήνα 2010.

Χειλά Ειρήνη, «Η ακτινωτή διπλωματία των κυβερνήσεων Καραμανλή: διαμόρφωση και αξιολόγηση», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 511-525.

Χειλά Ειρήνη, «Η δικτατορία και η διεθνής οργάνωση: ο ΟΗΕ», στο: Σπ. Βλαχόπουλος, Δημ. Καιρίδης, Αντ. Κλάψης (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών. Ανατομία μίας επταετίας*, Πατάκης, Αθήνα 2019, σσ. 257-276.

Χριστοδουλίδης Θεόδωρος, «Η πρώτη φάση του ευρωπαϊκού εγχειρήματος της Ελλάδος. Η Σύνδεση με την ΕΟΚ», στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 116-127.

Ψαλιδόπουλος Μιχάλης, Παναγιώτης Κανελλόπουλος-Ιωάννης Πεσμαζόγλου, *Η προσχώρηση της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες (1979)*, στο: Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Τετράδια Κοινοβουλευτικού Λόγου II*, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, Αθήνα 2013.

Ξενόγλωσση

Coufoudakis Van, “The European Economic Community and the ‘freezing’ of the Greek association, 1967-1974”, *Journal of Common Market Studies*, 1977, σσ. 114-131.

Karamouzi Eirini, *Greece, the EEC and the Cold War, 1974-1979: the second enlargement*, Palgrave Macmillan, London 2014.

Stefanidis Ioannis, «The Greek Pro-European Movement 1947-1967», *Hellenic Review of International Relations*, 5-6 (1985-1986), σσ. 243-270.

Varsori Antonio, “The EEC and Greece from the Military Coup to the Transition to Democracy (1967-1975)”, στο: Κων. Σβολόπουλος, Κων. Μπότσιου και Ευ. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον 20^ο αι.*, Αθήνα 2008, σσ. 317-338.

YoungJohn, *Η Ευρώπη του Ψυχρού Πολέμου (1945-1991). Πολιτική Ιστορία*, Πατάκης, Αθήνα 2006.